

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет правничих наук
Кафедра загальнотеоретичного правознавства та публічного права

Магістерська робота
освітній ступінь- магістр

на тему: **«Особливості тлумачення міжнародних договорів як джерел
національного права судами України»**
**(Features of interpretation of international agreements as sources of national
law by courts of Ukraine)**

Виконав: студент 2-го року навчання,
Спеціальності
081 Право
Яцишин Максим Сергійович

Керівник: Зверев Євген Олександрович
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри загальнотеоретичного
правознавства та публічного права

Рецензент _____
Магістерська робота захищена з оцінкою

Секретар ЕК _____
«___» _____ 2021 р.

Київ 2021

Декларація
академічної доброчесності
студента НаУКМА

Я Яцишин Максим Сергійович, студент 2 року навчання, факультету правничих наук, спеціальність 081 право, адреса електронної пошти max.yatsushyn@gmail.com

- підтверджую, що написана мною кваліфікаційна/магістерська робота на тему «Особливості тлумачення міжнародних договорів як джерел національного права судами України» (Features of interpretation of international agreements as sources of national law by courts of Ukraine) відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, передбачених пунктами 3.1.1-3.1.6 Положення про академічну доброчесність здобувачів НаУКМА від 07.03.2018 року, зі змістом якого ознайомлений/ ознайомлена;
- підтверджую, що надана мною електронна версія роботи є остаточною і готовою до перевірки;
- згоден на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності, у будь-який спосіб, у тому числі порівняння змісту роботи та формування звіту подібності за допомогою електронної системи Unicheck.
- даю згоду на архівування моєї роботи в репозитаріях та базах даних університету для порівняння цієї та майбутніх робіт.

12.05.2021 р.

Яцишин М.С.

Дата

Підпис

Прізвище, ініціали

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1 МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ ЯК ДЖЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ	9
1.1. Поняття міжнародних договорів та їх місце у системі джерел національного права України.....	9
1.2. Проблемні аспекти застосування міжнародних договорів в Україні	23
1.3. Шляхи вдосконалення міжнародного-правового регулювання в Україні	30
Висновки до Розділу 1	35
РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ	38
2.1. Поняття тлумачення міжнародних договорів	38
2.2. Основні підходи та способи тлумачення міжнародних договорів	48
2.3. Суб'єкти тлумачення міжнародних договорів.....	59
Висновки до Розділу 2	72
РОЗДІЛ 3 ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ СУДАМИ УКРАЇНИ	74
3.1. Тлумачення міжнародних договорів Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції	74
3.2. Стан та проблеми тлумачення міжнародних договорів судами України	86
Висновки до Розділу 3	96
ВИСНОВКИ	97
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	103

ВСТУП

Актуальність теми магістерської роботи полягає в тому, що міжнародні договори є одними з основних джерел права. Їм часто надають пріоритет над нормами національного права, так як вони покликані врегульовувати відносини на наднаціональному рівні, задля встановлення світового правопорядку, регулювання відносин між суб'єктами міжнародного права, забезпечення миру та стабільності у світі. Процеси глобалізації та гармонізації правових систем держав та посилення міжнародного співробітництва сприяли зростанню значення та впливу міжнародних договорів на регулювання багатьох сфер життя, як на міжнародному, так і на національному рівні.

Відповідно міжнародні договори та їх тлумачення перш за все спрямовані на встановлення, з'ясування та роз'яснення справжнього змісту норм міжнародних договорів задля їх правильного та ефективного застосування, що має визначальний вплив на забезпечення верховенства права та його складових, зокрема, законності, юридичної визначеності, доступу до правосуддя та справедливого суду, та, звичайно, загальної поваги і додержання прав людини та її основоположних свобод.

Окрім того, положення міжнародних договорів не можуть повністю охопити та передбачити усі можливі варіанти свого застосування, вони не є гнучкими, їх важко видозмінити чи скасувати, відповідно вони не мають змоги встигнути повною мірою за розвитком суспільства та суспільних відносин. З огляду на це, норми міжнародних договорів викладаються у формі загальних та відкритих тверджень, які не намагаються зарегулювати усі варіанти розвитку подій та правовідносин, відповідно вони зберігають свою здатність застосовуватись до великої кількості різноманітних ситуацій та випадків саме за допомогою їх тлумачення. Тлумачення надає нове дихання нормам права, актуалізує та оновлює їх сенси відповідно до змісту цінностей суспільства, підлаштовує їх під сучасний хід справ у світі.

Чудовим прикладом у даному аспекті є правова система Сполучених Штатів Америки, з її Конституцією, яка складається всього з семи статей та двадцяти семи поправок і не є великою за обсягом. Прийнята ще у XVIII столітті, вона закріпила у своїх положеннях найважливіші правовідносини, які, незважаючи на стрімкий розвиток людства, вже багато років є незмінними. Більш того, цей акт є актуальним та ефективним у застосуванні, завдяки багатотомним тлумаченням його положень судами США та науковцями-юристами. Зокрема суд своєю постійною роботою з тлумачення актуалізує даний акт, пристосовує його до сучасних реалій та застосовує його положення до конкретних ситуацій, роз'яснюючи зміст тих чи інших норм права.

Тобто міжнародні договори займають високе місце в системі нормативно-правових актів України за їх юридичною силою, поступаючись лише Конституції України. Тому вивчення їх статусу, ролі та місця в національній правовій системі, принципів застосування, проблем у такому застосуванні, особливостей їх тлумачення, підходів до такого тлумачення, суб'єктів, що його здійснюють, ролі суду у таких процесах, міжнародного досвіду у цій сфері є досить актуальним для кожної держави. Усе це дозволить встановлювати реальний та дійсний зміст норм міжнародних договорів, які будуть ефективно та дієво застосовуватись для законодавчої, судової та правозастосовної діяльності. Відповідно це сприятиме належному регулюванню відносин, для яких такі норми створені, забезпечуватиме дотримання верховенства права та буде рушійною силою розвитку українського права, зокрема, в напрямку гармонізації із правовою системою Європейського Союзу та провідних держав світу.

Теоретичною основою моєї магістерської роботи стали праці українських та іноземних філософів та юристів, фахівців міжнародного публічного права, конституційного права. Серед них я б виділив праці: Г.В.Ф. Гегеля, М.І. Козюбри, П.М. Рабіновича, І.І. Лукашука, О.О. Мережка, В.Е. Теліпка, А.С. Овчаренка, Є.О. Зверєва. Дані праці пов'язані із вивченням підходів до застосування міжнародних договорів, їх місця у системі

національного права, проблемних аспектів їх застосування, перспектив вдосконалення, особливостей та підходів тлумачення міжнародних договорів, суб'єктів такого тлумачення та ролі суду у такому процесі.

Об'єкт дослідження – юридичне тлумачення як процес інтелектуальної діяльності відповідних суб'єктів.

Предмет дослідження - тлумачення міжнародних договорів як джерел національного права судами України.

Дослідницьке питання: Визначення міжнародного договору як джерела національного права України. Аналіз загальних особливостей тлумачення міжнародних договорів та встановлення характерних рис тлумачення міжнародних договорів судами України.

Мета дослідження полягає в тому, щоб опираючись на наукову літературу та судову практику, системно та ґрунтовно дослідити особливості тлумачення міжнародних договорів як джерел національного права судами України, визначити проблемні аспекти та шляхи вдосконалення даного явища.

Досягнення мети дослідження вимагає постановки та вирішення наступних завдань:

- встановити поняття міжнародного договору та джерело його обов'язкової сили;
- проаналізувати підходи до застосування міжнародних договорів як джерел права;
- встановити місце міжнародних договорів у системі національного права України;
- проаналізувати та встановити проблемні аспекти застосування міжнародних договорів в Україні;
- встановити шляхи вдосконалення міжнародно-правового регулювання в Україні;
- визначити поняття, основні підходи та методи тлумачення міжнародних договорів;
- встановити суб'єктів тлумачення міжнародних договорів;

- проаналізувати та виділити особливості тлумачення міжнародних договорів Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції;
- встановити стан та проблеми тлумачення міжнародних договорів судами України.

При визначенні *методів наукового дослідження*, виходив із класичного, загальнофілософського підходу на основі онтології, гносеології та аксіології. Застосовував загальнонаукові та спеціально наукові методи правових досліджень.

Розпочати варто із аксіологічного методу, за допомогою якого встановлювалась роль, значення та цінність міжнародних договорів задля забезпечення миру та співпраці між державами та цінностей, які закріплюються в міжнародних договорах. Було також визначено цінність саме процесу тлумачення та його результатів для ефективності застосування та реалізації міжнародних договорів. Тобто міжнародний договір та особливості його тлумачення як цінність та цінності, що утворюються в результаті застосування положень таких договорів та їх тлумачення.

При дослідженні був застосований діалектичний метод, за допомогою якого було встановлено точне уявлення про рух, зміну та розвиток міжнародних договорів та особливостей їх тлумачення, становлення та поширення їх у світі.

Антропологічний метод також застосований у даній праці, так як саме міжнародні договори були локомотивом людиноцентризму, зокрема після воєн, конфліктів, геноцидів, вони закріплювали та визнавали природні права людини, та відповідальність держави перед громадянами за свою діяльність. Тобто через дану призму визначалось призначення міжнародних договорів та відповідно призначення самого процесу тлумачення. З огляду на це, людина є центральним суб'єктом даних процесів та саме задля забезпечення та реалізації її потреб та інтересів дані механізми створені. Людина у контексті даної теми створює від імені держав дані міжнародні договори, тлумачить

зміст їх положень та підкоряється їх вимогам. Отже, одним з основоположних орієнтирів у процесі тлумачення міжнародних договорів судами України є людина, її життя, здоров'я, честь гідність, недоторканість та її інші фундаментальні права.

При дослідженні був застосований також аналітичний метод, тобто за допомогою аналізу та синтезу визначались як характерні ознаки та властивості, так і цілісне явище та поняття міжнародного договору та процесу тлумачення міжнародних договорів.

Для визначення місця міжнародних договорів у системі національного права України був застосований і системно-структурний, і функціональний методи. Зокрема, при аналізі як цілісного явища, системи джерел права України, яка має свою певну структуру, у якій міжнародні договори займають провідне місце. Також аналізувалось їх призначення як елементів системи та взаємозв'язки з нею. При дослідженні були виділені форми взаємодії елементів системи і визначені їх місця та значення у ній.

За допомогою логічних методів порівняння, аналогії, індукції, дедукції, аналізу, синтезу та інших дане явище розглядалось історично, від моменту виникнення до сучасності, аналізувався процес його розвитку та видозміни.

Зміст положень міжнародних договорів тлумачився, інтерпретувався та оцінювався за допомогою герменевтичного методу, із застосуванням герменевтичних канонів.

Також при дослідженні застосовувались спеціально наукові методи, зокрема, завдяки методу порівняльно-правового аналізу вдалося дослідити сучасну іноземну, міжнародну та національну практики тлумачення міжнародних договорів. Формально-юридичний метод дав змогу встановити зв'язок між внутрішнім змістом і формою процесу тлумачення, дослідити форми такого процесу, їх суть та зміст.

РОЗДІЛ 1

МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ ЯК ДЖЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1.1. Поняття міжнародних договорів та їх місце у системі джерел національного права України

Міжнародні договори посідають провідне місце серед джерел правового регулювання. Встановлення дефініції даного явища допомагає створити чітке розуміння його змісту, визначити його правову природу, форму вираження та інші особливості, необхідні для підготовки, прийняття та успішного застосування міжнародного договору.

Одним з основних джерел міжнародного права, що утверджує дефініцію міжнародного договору, є Віденська конвенція про право міжнародних договорів, підписана 23 травня 1969 року. Вона у пункті «а» частини першої статті 2 визначає міжнародний договір як «міжнародну угоду, укладену між державами в письмовій формі і регульовану міжнародним правом, незалежно від того, чи викладена така угода в одному документі, двох чи кількох зв'язаних між собою документах, а також незалежно від її конкретного найменування» [1].

На практиці також використовують такі терміни, як конвенція, угода, хартія, протокол, декларація та інші, проте як зазначає дефініція, найменування договору не має впливу на його юридичну силу.

Зазначене визначення вважається офіційним, проте воно не позбавлене недоліків. Дефініція охоплює лише угоду, укладену в письмовій формі, інші ж можливі форми ігнорує. Як у своїй монографії вірно зазначає О.О. Мережко «Віденська конвенція не застосовується до договорів, що не мають письмової форми, однак, як свідчить сучасна практика, тепер не існує жодних перепон для укладення договорів за допомогою таких засобів зв'язку, як телеграми, телекс, факс чи електронна пошта» [2, с. 34]. Тут неможливо не погодитись з

автором, хоч і текст, переданий електронно, може також вважатись писаним. Відповідно питання ще стоїть у тому як саме визначити поняття «письмо», «письмова форма», що також вказує на недоліки дефініції. Отже, визначення, зазначене у Конвенції, не відповідає викликам та потребам нашого часу. Сучасні технології дозволяють укласти будь-які договори онлайн, з будь-якої точки планети, більш того, з огляду на актуальні події, пов'язані з поширенням пандемії *Covid-19*, наш світ зупинився і лише онлайн-технології дозволяють йому бодай якось функціонувати.

Також поза сферою регулювання згідно з даним визначенням знаходяться і договори, що здійснюються в усній формі, які отримали назву «джентельменських угод» [3, с. 162].

Окрім того, дефініція визначає такий договір як міжнародну угоду, укладену між державами, що значно звужує можливість їх укладення іншими суб'єктами міжнародного права. Зокрема, поза регулюванням залишаються нації та народи, що виборюють незалежність, міжнародні міжурядові організації, державоподібні утворення та інші суб'єкти міжнародного права, які також наділені міжнародною правосуб'єктністю.

Проте у статті 3 Віденської конвенції про право міжнародних договорів зазначається, що не дивлячись на те, що «Конвенція не застосовується до міжнародних угод, укладених між державами та іншими суб'єктами міжнародного права або між такими іншими суб'єктами міжнародного права, і до міжнародних угод не у письмовій формі, вона не заперечує юридичну силу таких угод». Тобто якщо договір не містить необхідних ознак, передбачених Конвенцією, він все одно залишається чинним.

Визначення ж, закріплене у Законі України «Про міжнародні договори України», зокрема один з таких недоліків дефініції Віденської конвенції 1969 року усуває. Воно містить посилання на можливість укладення міжнародних договорів також і іншими суб'єктами міжнародного права [15].

Якщо ж звернутись до доктринальних визначень даного поняття, то єдності там також не знайти.

У своєму навчальному посібнику автори, В.Е. Теліпко та А.С. Овчаренко приходять до того, що «більш вдалим визнається доктринальне визначення, за яким міжнародний договір — це угода між суб'єктами міжнародного права в усній чи письмовій формі, укладання, дія та припинення якої регулюються нормами міжнародного права» [3, с. 162].

На думку ж О.О. Мережка з усіх наукових дефініцій, що пропонувалися в юридичній літературі, найбільш змістовним та точним є визначення професора І.І. Лукашука.: «Міжнародний договір являє собою явно виражену угоду суб'єктів міжнародного права, призначену для регулювання їх взаємовідносин шляхом створення міжнародно-правових зобов'язань» [2, с. 39].

Вказані дефініції мають схожі елементи, які не згадані Віденською конвенцією про право міжнародних договорів. Зокрема, вони не обмежують дане явище конкретним суб'єктом міжнародного права та формою укладення.

Слід зазначити, що кожне визначення є завжди сукупністю найважливіших ознак явища, тому щоб повною мірою його сформулювати та виділити, варто дослідити основні риси поняття міжнародного договору.

По-перше, О.О. Мережка виділяє «рівні можливості суб'єктів укладення договору щодо взяття на себе зобов'язань за цим договором» [2, с. 40], які не варто плутати з фактичною рівністю.

По-друге, міжнародний договір є волею суб'єктів, що «виражена в адекватній правовій формі» [2, с. 41]. Науковці у даній сфері не обмежуються суто письмовою формою.

Як зазначають В.Е. Теліпко та А.С. Овчаренко «сутність договору зводиться до узгодження позицій суб'єктів, які домовляються. Тобто договір — це акт, який утворюється узгодженими волями сторін. Це обов'язково має бути підтверджено сторонами в явній або в мовчазній формі навіть без зміни самого тексту договору» [3, с. 162].

Позиція авторів, висловлена у їх праці, збігається із позицією О.О. Мережка у його монографії. На мою думку, твердження, що угода може

виникнути з будь-якої активної поведінки, у тому числі вчиненої у мовчазній формі, що виражає таким чином волю цієї сторони, є вірним. Проте такі міркування потрібно застосовувати обережно щодо пасивної поведінки, адже, суверенність такого суб'єкта як держава означає її верховенство на своїй території та незалежність у зовнішніх зносинах.

По-третє, окрім держав укладати міжнародні договори можуть також інші суб'єкти міжнародного права.

Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року вказує, що укладати їх можуть суто держави, проте міжнародною правосуб'єктністю наділені й інші суб'єкти.

У даному випадку слушною є також думка В.Е. Теліпка та А.С. Овчаренка, які зазначають, що обсяг міжнародної правосуб'єктності у суб'єктів міжнародного права різний. Вони, розділяють правосуб'єктність загальну, галузеву та спеціальну. Під загальною вони розуміють здатність *ipso facto*, тобто у силу факту свого існування, виступати суб'єктом міжнародного права, яка належить суверенним державам та народам, що борються за незалежність. Галузеву відносять до здатності виступати учасниками міжнародних відносин у певній сфері, до яких можна віднести міжнародні міжурядові організації. Спеціальна ж стосується фізичних осіб та міжнародних неурядових організацій та виділяється як «здатність бути учасниками тільки певного кола відносин у рамках окремої галузі міжнародного права» [3, с. 73-74].

Тобто, укладати міжнародні договори можуть не лише держави, а й інші суб'єкти міжнародного права відповідно до обсягу їх міжнародної правосуб'єктності.

По-четверте, як зазначає О.О. Мережко «міжнародний договір має містити намір сторін надати угоді юридично обов'язкового (нормативного) характеру». Такий намір є ключовим. Автор відрізняє такі договори від неправових міжнародних угод, а саме від резолюцій міжнародних органів та політичних домовленостей. Перші не є юридично обов'язковими, а другі

свідчать про наміри сторін, які не створюють юридичних зобов'язань для суб'єктів, окрім як негативних політичних наслідків в разі невиконання [2, с. 45-47].

Отже, як ми бачимо, єдності у визначенні поняття «міжнародного договору» немає, а запропоновані офіційні дефініції мають цілий ряд недоліків та є явно застарілими.

Щодо джерел обов'язкової сили міжнародного договору у доктрині сформувалось два напрями. Науковці прагнуть встановити у результаті чого саме міжнародні договори отримують свою силу.

Досить обґрунтовано досліджував дане питання у своїй монографії О.О. Мережко, який зазначає, що підходи вчених можна звести до солідаристського та волюнтаристського підходів. Волюнтаристи, в основі поглядів яких покладений юридичний позитивізм, звертаються до того, що міжнародне право є результатом суверенної волі держав та «жодна правова норма не може бути обов'язковою для держави без її прямої згоди» [2, с. 60].

Такі бачення волюнтаристів у своїх аспектах беруть початок від поглядів Г.В.Ф. Гегеля. Зокрема у своїй праці «Філософія права» він зазначає, що взаємовідносини між державами будуються на принципі їх суверенності та усі зобов'язання, прийняті міжнародними договорами, мають на них вплив лише за їх особистою волею. Автор наголошує, що над державами немає претора та їх відносини в кращому випадку регулюються третейськими суддями і найчастіше за їх особистою волею [4, с. 366].

Прихильники ж солідаристського напрямку, зазначають, що «міжнародне право випливає із загальної волі держав, втіленої в концепції міжнародного співтовариства» [2, с. 60].

Проте, як зазначає О.О. Мережко, посилення у міжнародних актах на «співтовариства держав», «спадщину людства», «міжнародне співтовариство» є поширеним явищем [2, с. 66].

Зокрема, Віденська конвенція 1969 р. оперує терміном *jus cogens*, який у статті 53 визначається як «імперативна норма загального міжнародного права

та є нормою, що приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма» [1].

Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла у статті 1 містить положення про те, що «дослідження і використання космічного простору здійснюється на благо і в інтересах всіх країн і є надбанням всього людства» [5].

Якщо звернутись до Конвенції ООН з морського права, зокрема у статті 125 закріплюються права держав, які не мають виходу до моря, і там зазначено, що вони не позбавлені прав, що стосуються свободи відкритого моря та загальної спадщини людства. Стаття ж 136 закріплює, що район (що за Конвенцією означає дно морів та океанів, його надра за межами національної юрисдикції) являється загальною спадщиною людства. Стаття 137 вказує, що усі права на ресурси району належать всьому людству [6].

Також не можна забувати про зобов'язання *erga omnes*. Як зазначає О. Коптева у своїй праці, що вперше дану концепцію застосували у справі Міжнародного Суду ООН про компанію «Барселона Трекшн» (Бельгія/Іспанія) 1970 року. Тоді було проведено «розмежування між зобов'язаннями держав перед іншою державою та зобов'язаннями держави перед усім міжнародним співтовариством у цілому або зобов'язань *erga omnes*», де до останніх віднесли заборону актів агресії, геноциду, захист від рабства та расової дискримінації [7, с. 1].

Отже, ми бачимо, що міжнародне співтовариство у розумінні суб'єкта міжнародного права, часто використовується у міжнародних договорах.

Як зазначає О.О. Мережко у своїй монографії, дане явище має право на існування, хоча цей суб'єкт не має прямої дієздатності та його права здійснюються лише державами чи міжнародними організаціями. Автор підкреслює, що підтвердженням існування міжнародного правопорядку у сучасному світі є основний «принцип права міжнародних договорів та міжнародного права – принцип *pacta sunt servanda*» [2, с. 67-68].

Pacta sunt servanda відповідно до статті 26 Віденської конвенції 1969 року означає, що «кожен чинний договір є обов'язковим для його учасників і повинен добросовісно виконуватись». Також даний принцип був закріплений у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, де зазначалось, що кожна держава зобов'язана сумлінно виконувати зобов'язання, прийняті нею відповідно до Статуту ООН, загальновизнаних принципів і норм міжнародного права та міжнародних угод, що мають силу згідно загальновизнаним принципам і нормам міжнародного права [8].

О.О. Мережко виділяє, що даний принцип закріплює вимогу виконання міжнародного договору незалежно від внутрішніх та зовнішніх чинників, що можуть перешкоджати державам у цьому (внутрішньодержавні проблеми не повинні впливати на виконання договорів, окрім як за виняткових обставин); принцип не допускає односторонньої відмови від договору чи зміни його умов та містить ще ряд обмежень, пов'язаних із добросовісністю виконання зобов'язань [2, с. 75-76].

Окрім того, Віденська конвенція 1969 року у статті 27 закріплює, що держава-учасниця не може посилається на норми внутрішнього права як причину невиконання договору.

Не дивлячись на широкий вплив даного принципу, його правильне застосування можливе лише поряд з іншими принципами міжнародного права, як зазначає О.О. Мережко, такими як принципи суверенної рівності держав, самовизначення, територіальної цілісності та іншими [2, с. 77].

Отже, як ми бачимо із вказаних вище особливостей даного принципу, він є джерелом обов'язковості міжнародних договорів та встановлює їх перевагу, навіть, над внутрішнім правом держав.

Таким чином, можна дійти висновку, що через закріплення таких міжнародних зобов'язань як *erga omnes*, принципу міжнародного права

pacta sunt servanda державний суверенітет втрачає свою абсолютність. Тому на сучасному етапі солідаристські підходи є більш актуальними.

Задля повного розуміння та дослідження поняття міжнародних договорів та їх місця у національних правових системах, варто також розглянути основні підходи до застосування міжнародних договорів як джерел права.

Питання співвідношення міжнародного та національного права є дуже важливим. Саме на його основі і склались два підходи до застосування та дії міжнародних договорів у внутрішньому праві держав: дуалістичний та моністичний.

Дуалістична теорія передбачає наявність двох різних систем, а саме міжнародного права та окремо національного права. Як зазначає Є.О. Зверев у своїй дисертації «положення міжнародного права можуть мати чинність в національних правових системах таких держав тільки у випадку наявності відповідного імплементаційного національного акту» [9, с. 23]. Відповідно без такої імплементації міжнародні договори не є джерелами національного права.

У своїй науковій статті М.І. Козюбра зауважує, що дана теорія використовується державами, «правові системи яких належать здебільшого до сім'ї загального права» або ж спільні з ними, проте як приклад, окрім них, такий підхід застосовують і країни континентальної правової сім'ї, зокрема Італія [10, с. 2]. Є.О. Зверев також вказує, що такої «теорії дотримуються Австралія, Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії, Королівство Данія, Ірландія, Канада, Королівство Швеція та інші» [9, с. 23-24], тобто як і зазначалось вище це переважно країни сім'ї загального права та Скандинавські держави.

Моністична ж теорія, як зазначає М.І. Козюбра, «виходить з єдності і міжнародного і національного права, системи яких разом утворюють єдиний світовий правовий порядок». У рамках даного підходу автор виділяє два різновиди. Перший для набуття чинності міжнародним договором вимагає прийняття нормативного акта, що відтворює положення договору, тобто

потребує інкорпорації. Другий у свою чергу не потребує додаткових дій та після ратифікації договору стає частиною національної правової системи автоматично [10, с. 2].

У такому випадку моністична теорія поділяється на два протилежні напрямки, а саме з приматом національного права та з приматом міжнародного права. Поширеним серед держав континентальної правової сім'ї є саме моністична теорія з приматом міжнародного права, зокрема серед країн-членів ЄС. Деякі держави напрямую закріплюють пряму дію норм міжнародного права у своїй конституції чим визнають примат міжнародного права над національним та в разі наявності між ними колізій, застосовуватиметься саме норма міжнародного права

Зокрема, якщо брати до уваги Європу, то визначальними стали рішення Суду Європейського Союзу. Так, у рішенні у справі Фламінію Коста від 15 липня 1964 року (справа № 6/64) Договір про заснування ЄС був визнаний «конституційним договором», що вводить у силу нову самостійну «європейську правову систему» [11, с. 2]. Тобто договір про створення ЄС був прирівняний у своїй юридичній силі до конституцій країн-членів та закріпив принцип верховенства права ЄС над національними нормативними актами країн-членів.

Інший же різновид передбачає примат національного права над міжнародним. Він притаманний державам, які ставлять собі за мету захист національних інтересів на міжнародній арені. Відповідно у таких державах найвищу юридичну силу має Конституція, міжнародно-правові норми можуть бути частиною національного права лише в разі несуперечності Конституції та відповідно вони прирівнюються за юридичною силою до звичайних законів.

На відміну від дуалістичної, моністичну теорію здебільшого підтримують країни континентальної правової сім'ї. До них Є.О. Зверєв відносить Австрійську Республіку, Королівство Бельгія, Республіку Білорусь, Королівство Іспанія, Федеративну Республіку Німеччина та інші. До них

належить і Україна. Також моністичну теорію використовують країни загальної правової сім'ї, США та Японія [9, с. 23-24].

Тобто від дотримання кожною державою певної теорії залежить місце міжнародних договорів у системі національного права. Як зазначає М.І. Козюбра, у державах, що використовують моністичну модель не все так однозначно, але якщо розглядати дуалістичний підхід, то міжнародний договір «за своїм статусом, як правило, прирівнюється до нормативно-правового акта, яким положення таких договорів трансформовані в національну правову систему». [10, с. 2].

У держав-прихильниць моністичного підходу міжнародні договори за наявності згоди на їх обов'язковість автоматично стають частиною національної правової системи. За такої ситуації дуже важливим є визначення їх чіткого місця у системі джерел, використання єдиної та чіткої термінології, як зазначає М.І. Козюбра [10, с. 2] та закріплення пріоритетності міжнародних договорів над внутрішнім правом.

Проблеми у таких держав часто виникають саме через неузгодженість та відсутність єдності у вказаних вище питаннях, що породжує складнощі у застосуванні норм міжнародних договорів.

З огляду на це, сучасні вчення розглядають можливість синтезу двох теорій, а саме найкращих їх елементів, задля уникнення великої кількості проблем співвідношення національного та міжнародного права та інтеграції міжнародних договорів у систему права національного.

Якщо ж звернутись до місця міжнародних договорів у системі національного права нашої держави, то варто зазначити, що Україна, як було згадано вище, належить до ряду держав, що використовують моністичну теорію, що означає, що національне право України та міжнародне право утворюють єдину систему.

Проте у даному питанні не все так однозначно. Попри таке декларування, як зазначає Є.О. Зверев, «Україна – одна з тих держав, які не мають ані конституційно закріпленого примату норм міжнародних договорів

у національній правовій системі, ані ієрархії законодавчих актів» [9, с. 31], тому дані упущення законодавчого регулювання створюють перешкоди визначення місця міжнародних договорів у системі національного права.

Важливою у даному аспекті є Декларація про державний суверенітет України, яка «визнає пріоритет загальновизнаних норм міжнародного права перед нормами внутрішньодержавного права» [12]. Тобто з огляду на курс взятий декларацією, Україна 16 липня 1990 року офіційно, разом з державним суверенітетом, визнала співвідношення між міжнародним правом та правом внутрішньодержавним на користь міжнародного права, визнала його примат над національним.

Сама Декларація проголосила, що вона «є основою для нової Конституції, законів України і визначає позиції Республіки при укладанні міжнародних угод» [12].

Проте, як зазначає М.І. Козюбра, «положення про визнання Україною пріоритетності загальновизнаних норм міжнародного права було закладене вже в Концепції нової конституції України, схваленій Верховною Радою Української РСР 19 червня 1991 р. та також містилося у проекті Конституції України, підготовленому Робочою групою Конституційної комісії України». Стаття 9 проекту містила положення про те, що в разі встановлення міжнародним договором інших правил, ніж передбачені національним законодавством, застосовуються правила міжнародного договору. Як підкреслює М.І. Козюбра, хоч формулювання і мало свої недоліки, проте воно формувало чітке конституційне закріплення примату міжнародного права над національним [13, с. 2]. Однак дана редакція статті зазнала змін та вказане вище положення втратило своє місце в Конституції України. На мою думку, саме з цього розпочинаються проблеми визначення місця міжнародних договорів у системі українського права.

Чинна Конституція України у статті 9 зазначає, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Укладення міжнародних

договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України.» [14].

О.О. Мережко виділяє ряд проблем, пов'язаних з таким конституційним закріпленням. Зокрема, автор зазначає, що віднесення міжнародних договорів до законодавства є некоректним і що договір швидше може бути частиною права країни. Окрім того, О.О. Мережко звертає увагу на те, що Конституція не закріплює пріоритету норм міжнародного права над національним та обмежує перелік таких договорів лише тими, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України [2, с. 298].

Проте тут варто додати слушну думку М.І. Козюбри. про те, що «обґрунтування пріоритетності норм ратифікованих Верховною Радою міжнародних договорів, що стосуються прав і свобод людини, перед нормами національного законодавства України дає положення частини першої статті 8 Конституції, яке закріплює принцип верховенства права». Автор зазначає, що саме як елемент верховенства права «основні права людини є позатериторіальними і позанаціональними. Вони становлять загальноцивілізаторську, загальнокультурну цінність незалежно від націй, ідеологій, релігій, а тому давно стали об'єктом міжнародно-правового регулювання» [13, с. 3]. Тобто через принцип верховенства права існує можливість визнання примату міжнародного права у питаннях що стосуються прав і свобод людини. А що стосується інших міжнародних договорів, то дане питання вирішується внесенням колізійних норм в окремі нормативні акти.

Якщо звернутися до Закону України «Про міжнародні договори України», стаття 19 даного акту зазначає таке ж положення, як Конституція, про належність міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, до національного законодавства та ще закріплює те, що їх застосування здійснюється в порядку, передбаченому для норм національного законодавства. Проблема такого формулювання полягає в тому, що такий порядок не можливо визначити, так як чіткого місця міжнародних договорів у системі національного законодавства не встановлено. Окрім того,

у частині другій стаття містить положення щодо вирішення колізій, а саме зазначає, що «якщо міжнародним договором України, який набрав чинності в установленому порядку, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору» [15].

Такі ж положення містяться у великому ряді законодавчих актів України, зокрема статті 10 Цивільного кодексу України [16], статті 3 Цивільного процесуального кодексу України [17], статті 9 Кримінального процесуального кодексу України [18], у певній мірі статті 3 Кримінального кодексу України (де зазначено, що «Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України») [19], статті 3 Кодексу адміністративного судочинства України [20], статті 3 Закону України «Про охорону праці» [21] та інших.

З аналізу норм Конституції, Закону України «Про міжнародні договори України» та інших законодавчих актів можна дійти висновку, що примат міжнародного права над національним в Україні існує щодо нормативно-правових актів, окрім Конституції України. Зокрема, тому що стаття 9 Основного закону зазначає, що «укладення міжнародних договорів, які суперечать Конституції України, можливе лише після внесення відповідних змін до Конституції України» [14].

Таку ж позицію займає Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який у пункті 4 Постанови від 19.12.2014 року №13 зазначає, що: «враховуючи положення статті 9 Конституції України, статті 26 Віденської конвенції (*Pacta sunt servanda*, який впливає із загальновизнаних принципів і норм міжнародного права, якими Україна відповідно до статті 18 Конституції зобов'язується керуватися у зовнішньополітичній діяльності), статей 15, 19 Закону № 1906-IV, міжнародно-правовий принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань, при здійсненні правосуддя суди повинні враховувати, що існує

пріоритет міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, над національним законом та іншими актами законодавства, крім Конституції України. Тобто якщо таким міжнародним договором встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені законодавством України, то застосовуються правила міжнародного договору України» [22].

Отже, з цього можна зробити висновок, що міжнародні договори в Україні мають пріоритет у застосуванні над національним законодавством в разі колізій та за юридичною силою поступаються лише Конституції України.

Підсумовуючи підрозділ 1.1. варто зазначити, що єдиного підходу до визначення поняття «міжнародного договору» немає. Офіційні ж дефініції даного поняття мають цілий ряд недоліків та є явно застарілими. Найкращим варіантом вбачається виокремлення основних ознак даного явища, які можуть з певним часом зазнавати змін, демонструючи динаміку розуміння даного поняття.

Що стосується джерела обов'язкової сили міжнародного договору, то варто зазначити, що вагомий вплив на це мають закріплення таких міжнародних зобов'язань як *erga omnes*, принципу міжнародного права *pacta sunt servanda*, що обмежують абсолютність державного суверенітету та актуалізують солідаристські підходи, що утверджують формування міжнародного співтовариства, існування якого варто вважати джерелом обов'язкової сили міжнародних договорів.

З огляду на характер взаємодії міжнародних та національних правових систем, сформувались дві теорії, дуалістична та моністична. Перша передбачає наявність двох різних систем, а саме міжнародного права та окремо національного права. А друга означає єдину систему, правопорядок, який утворюється із міжнародного та національного права. Серед неї виділяють

моністичну теорію з приматом (пріоритетом) міжнародного права над національним та, навпаки, моністичну з приматом національного права.

Україна ж належить до держав із моністичною теорією. Із положень Основного закону та інших нормативно-правових актів можна зробити висновок, що міжнародні договори в Україні мають пріоритет у застосуванні над національним законодавством, в разі колізій, та за юридичною силою поступаються лише Конституції України.

1.2. Проблемні аспекти застосування міжнародних договорів в Україні

Практика застосування міжнародних договорів у нашій державі не є ідеальною. Це пов'язано з наявністю певного ряду проблем у їх реалізації в Україні. У цьому підрозділі ми дослідимо найбільш суттєві з них.

Перш за все, варто розпочати з проблеми тлумачення терміну «законодавство» та співвідношення понять «національного законодавства» і «національного права».

Конституція України у статті 9 зазначає, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України».

О.О. Мережко зазначає, що віднесення міжнародних договорів до законодавства є некоректним і що договір швидше може бути частиною права країни [2, с. 298].

Дефініція терміну «законодавство» не визначена нормативними актами нашої держави. У зв'язку з цим його розуміння та співвідношення з іншими явищами є доволі ускладненим.

У даному аспекті потрібно згадати Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 1998 року №12-рп/98 у справі про тлумачення терміну «законодавство». У ньому суд у пункті 3 зазначив, що «цей термін без

визначення його змісту використовує і Конституція України (статті 9, 19, 118, пункт 12 Перехідних положень). У законах залежно від важливості і специфіки суспільних відносин, що регулюються, цей термін вживається в різних значеннях: в одних маються на увазі лише закони; в інших, передусім кодифікованих, в поняття "законодавство" включаються як закони та інші акти Верховної Ради України, так і акти Президента України, Кабінету Міністрів України, а в деяких випадках - також і нормативно-правові акти центральних органів виконавчої влади» [23].

У резолютивній частині Рішення суд зазначив, що термін «законодавство» охоплює «закони України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також постанови Верховної Ради України, укази Президента України, декрети і постанови Кабінету Міністрів України, прийняті в межах їх повноважень та відповідно до Конституції України і законів України» [23]. Проте це тлумачення та роз'яснення стосується частини 3 статті 21 Кодексу законів про працю України.

Тобто як зазначає Є.О. Зверев суд здійснив тлумачення даного поняття в межах галузі трудового права [9, с. 42].

Про термінологічну проблему зазначає і М.І. Козюбра, який підкреслює, що держави вживають різну термінологію при визначенні місця міжнародних договорів у національній правовій системі. Як зазначає автор, «міжнародні договори визнаються частиною національної правової системи (наприклад, Литва, Польща, Росія), частиною внутрішнього правопорядку (наприклад, Іспанія, Хорватія), частиною внутрішнього (національного) законодавства (наприклад, Македонія, Україна)» [10, с. 2].

Тобто ми бачимо, що держави по-різному підходять до обрання термінології при визначенні місця міжнародних договорів у національній правовій системі. Це не є основним питанням даної проблематики. Тут варто звертати увагу саме на тлумачення даної термінології, адже її розуміння та чітке визначення напряду впливає на застосування міжнародних договорів в

державі. Деякі науковці, та зокрема Конституційний Суд України у своєму рішенні від 9 липня 1998 року №12-рп/98 у справі про тлумачення терміну «законодавство» зазначають, що тлумачити даний термін потрібно у найбільш широкому сенсі, включаючи у його сферу міжнародні договори, закони та підзаконні нормативно-правові акти. У свою чергу М.І. Козюбра наголошує на тому, що «віднесення до поняття «законодавство» як законів, так і підзаконних нормативно-правових актів применшує роль закону, ставить реалізацію закону в залежність від виконання вимог підзаконного акта». З огляду на це, автор закликає обережно застосовувати цей термін [66, с. 175].

Що ж до питання співвідношення понять «національного законодавства» і «національного права», то варто зазначити, що другий термін є ширшим за перший, так як національне право містить і інші форми вираження права. Окрім міжнародних договорів, нормативно-правових актів та підзаконних нормативно-правових актів, джерелами права є і правовий звичай, правовий прецедент, принципи права, правова доктрина.

Тобто як зазначає Є.О. Зверєв з посиланням на Л.В. Тихомирову «міжнародні договори як нормативно-правові акти можуть бути і є частиною національного законодавства, яке є складовою частиною національного права (національної правової системи)» [9, с. 43].

Далі варто звернути увагу на пріоритетність міжнародних договорів над актами національного законодавства.

Як зазначалось вище, Конституція України не закріплює примату норм міжнародного права та не містить норм щодо ієрархії законів. Це вказує на те, що Конституція України має вищу юридичну силу ніж міжнародні договори та останні повинні відповідати їй.

М.І. Козюбра як єдину «підставу для визнання пріоритету норм міжнародних договорів, що стосуються прав і свобод людини, перед нормами національного законодавства» вбачає в принципі верховенства права, що закріплений у статті 8 Конституції України. Він зазначає, що права людини «давно стали об'єктом міжнародно-правового регулювання», відповідно і

«принцип верховенства права трактується насамперед як верховенство фундаментальних прав людини в теорії і судовій практиці, зокрема практиці конституційних судів, багатьох європейських країн» [10, с. 6].

А якщо питання стосується інших міжнародних договорів, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, то проблема їх застосування та пріоритетності вирішується шляхом закріплення окремих колізійних норм у різного роду нормативних актах.

Окрім цього, Закон України «Про міжнародні договори України» у частині 2 статті 19 зазначає пріоритет норм та правил міжнародного договору над актами законодавства в разі колізії між ними. Таке ж положення продубльоване в великій кількості нормативно-правових актів.

Не зважаючи на це, слушно підкреслює М.І. Козюбра: «існують і такі кодекси, наприклад, Земельний кодекс України, Бюджетний кодекс України, які автоматично не визнають пріоритетності міжнародних договорів над положеннями цих кодексів, покладаючи вирішення цих питань на законодавця в кожному конкретному випадку.» [10, с. 7].

Стосовно цього, варто навести як приклад частину 3 статті 4 Бюджетного кодексу України, яка зазначає, що «якщо на ратифікацію подається міжнародний договір України, виконання якого потребує прийняття нових або внесення змін до чинних законів України, що регулюють бюджетні відносини, проекти таких законів подаються на розгляд Верховної Ради України разом з проектом закону про ратифікацію і приймаються одночасно» [24].

Як зазначає Є.О. Зверєв, практика судів при застосуванні в даному питанні є суперечливою, зокрема «є рішення де суди визнають безумовний пріоритет норм міжнародних договорів над нормами національних нормативно-правових актів, а є рішення, де суди в цьому плані діють обережно, обмежуючись визнанням міжнародних договорів частиною національного законодавства» [9, с. 52].

Проте, виходячи також із проаналізованого раніше, варто зазначити, що позиція Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який у пункті 4 Постанови від 19.12.2014 року №13 все-таки зазначає, що існує пріоритет міжнародного договору України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, над національним законом та іншими актами законодавства, крім Конституції України [22].

Як зазначає О.О. Мережко: «З огляду на те, що Конституція України має найвищу юридичну силу, українські суди загальної юрисдикції застосовують міжнародні договори, якщо вони не суперечать положенням Конституції» [2, с. 300].

Тобто пріоритет міжнародних договорів існує, проте він не абсолютний та має місце лише стосовно актів національного законодавства. Це вказує на те, що міжнародні договори поступаються юридичною силою лише Основному закону держави.

Важливою проблемою застосування міжнародних договорів в Україні є визначення місця міжурядових та міжвідомчих міжнародних договорів у законодавстві.

Дане питання виникло внаслідок закріплення Конституцією України у частині першій статті 9 положення про те, що частиною національного законодавства є міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України.

Як зазначає О.О. Мережко: «в цьому конституційному положенні не визначено статус усіх інших міжнародних договорів, що не потребують згоди Верховної Ради» [2, с. 298-299]. У зв'язку з цим Є.О. Зверев наголошує, що «стоячи на позиціях крайнього формалізму, можна зробити висновок, що, зокрема, укладені від імені України міжвідомчі угоди, які не потребують ратифікації відповідно до статті 9 Закону 2004 року, не можуть застосовуватись, оскільки не визнаються частиною національного законодавства статтею 9 Конституції України.» [9, с. 36].

З огляду на дане питання Є.О. Зверєв звертає увагу на «Постанову Вищого господарського суду України від 8 серпня 2007 року у справі №49/167-06 за позовом Львівської державної залізниці в особі Івано-Франківської дирекції залізничних перевезень до ВАТ “БАЛЦЕМ”, “Ranmas associates limited” про стягнення 85720,82 грн.» [9, с. 43].

У даній Постанові суд дійшов наступного висновку: «Відповідно до Закону України “Про міжнародні договори України” міжнародні договори України міжвідомчого характеру не потребують ратифікації. Порядок їх укладення, виконання та денонсації встановлюється Кабінетом Міністрів України. Такий порядок затверджено постановою КМУ № 422 від 17.06.1994» [25].

Відповідно суд обґрунтував свою позицію статтею 10 Цивільного Кодексу України, де передбачено «застосування правил відповідного міжнародного договору, якщо у чинному міжнародному договорі України, укладеному у встановленому законом порядку, містяться інші правила, ніж ті, що встановлені відповідним актом цивільного законодавства.».

Як слушно підкреслює Є.О. Зверєв: «з формальної точки зору, суд не мав повноважень застосовувати відповідний міжвідомчий акт оскільки той не є частиною національного законодавства. З іншого боку, такий акт де-факто існує і, крім того, існує порядок укладення, виконання та денонсації таких актів» [9, с. 43-44].

Проте Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, у пункті 2 Постанови від 19.12.2014 року №13 постановляє, що «чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України у формі ратифікації, та договори, які не потребують ратифікації й затверджені у формі указу Президента України або постанови Кабінету Міністрів України, є частиною національного законодавства України». Також суд зазначає, що частиною національного законодавства є й ті міжнародні договори, «згоду на обов'язковість яких надано в інших формах, погоджених сторонами, шляхом "підписання",

"прийняття", "затвердження" і "приєднання", за допомогою яких держава виражає в міжнародному плані свою згоду на обов'язковість для неї договору (стаття 2 Віденської конвенції, стаття 8 Закону № 1906-IV)» [22].

Тобто ми бачимо, що судова практика пропонує вирішення проблеми місця міжурядових та міжвідомчих міжнародних договорів у національному законодавстві та праві і відповідно зазначає, що такі договори, які не потребують ратифікації, також є частиною національного законодавства України. Проте законодавчо дані положення не закріплені. Конституція України зі свого боку визначає однозначну особливість договорів як частини національного законодавства, а саме умову їх ратифікації, що створює перешкоди застосування міжурядових та міжвідомчих міжнародних договорів у нашій державі.

Підсумовуючи підрозділ 1.2. потрібно виокремити те, що термін «законодавство», який використовується Конституцією України та іншими нормативними актами, щодо визначення місця міжнародних договорів у національній правовій системі, не визначений та не закріплений жодним чином. Конституційний Суд України зазначає, що дане поняття охоплює міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, нормативно-правові акти та підзаконні нормативно-правові акти. Проте не дивлячись на виокремлення даного терміну судовою практикою, він потребує нормативного закріплення.

Щодо пріоритету міжнародних договорів над актами національного законодавства, то він існує (закріплюється у Законі України «Про міжнародні договори України» та інших нормативних актах у вигляді колізійних норм), проте не має абсолютного характеру та стосується лише актів національного законодавства. Конституція ж України не закріплює у своїх положеннях примату міжнародного права та вказує на необхідність норм міжнародних договорів відповідати конституційним положенням. Тобто міжнародні

договори поступаються юридичною силою лише Основному закону. Не дивлячись на це, завдяки принципу верховенства права, існує можливість визнання примату міжнародного права, зокрема у питаннях що стосуються прав і свобод людини, адекватної системи державного механізму управління, балансу між гілками влади та іншими.

Питання ж місця міжурядових та міжвідомчих міжнародних договорів у національному законодавстві визначене лише судовою практикою. Відповідно до неї, договори, що не потребують ратифікації також належать до національного законодавства, є його частиною. На конституційному ж чи нормативно-правовому рівні ця проблема не врегульована. А виходячи з формального тлумачення чинних положень Основного закону, такі договори не є частиною національного законодавства.

1.3. Шляхи вдосконалення міжнародного-правового регулювання в Україні

Виокремлені у попередньому підрозділі проблеми значною мірою впливають на ефективне застосування міжнародних договорів в Україні. З огляду на це, потрібно виділяти чіткі та зрозумілі шляхи вирішення зазначених недоліків та намагатись впроваджувати їх у життя.

Так як Україна, у більшій мірі, належить до держав із моністичною теорією взаємодії міжнародних та національних правових систем, то міжнародні договори стають джерелами національного права автоматично, після надання їм обов'язкової сили у встановленому законом порядку.

Відповідно така концепція потребує визначення чіткого місця міжнародних договорів в ієрархії джерел права. Як зазначає М.І. Козюбра: «Деякі держави, наприклад, Польща, у своїх конституціях навіть визначають місце міжнародних договорів в ієрархії джерел права країни (стаття 87 Конституції Польської Республіки)» [10, с. 2].

У нашій державі дані питання не врегульовані взагалі (про що детально йшлося вище). Щоб ефективно реалізувати дані зміни, задля єдності підходів та розуміння, варто спершу на законодавчому рівні закріпити офіційне тлумачення терміну «законодавство», яке б чітко встановлювало, які саме акти розуміються під даним поняттям.

Що ж до ієрархії джерел права, М.І. Козюбра, зазначає, що підходи у вирішенні даного питання можуть бути різні, одні держави надають міжнародним договорам, схваленим у встановленому порядку, пріоритет над внутрішнім правом у цілому, інші встановлюють їх пріоритет лише над «законами та іншими нормативними актами незалежно від часу набуття ними чинності – до ратифікації договору чи після», а деякі держави «дотримуються принципу *lex posterior derogat priori*, згідно з яким міжнародні договори одержують переважаючу силу над попередніми законодавчими актами, проте можуть зазнавати впливу наступних актів». Є й держави, де статус міжнародних договорів, які не потребують ратифікації, нижчий від законодавчих актів [10, с. 3].

Також цікаву позицію пропонує Є.О. Зверев, а саме надати, важливому у даній галузі, Закону України «Про міжнародні договори України», особливого статусу, за якого він мав би вищу юридичну силу від інших законів та його норма частини другої статті 19 (про примат міжнародного права над правом національним) вирішувала б їх колізійні питання [9, с. 55].

На мою думку, застосувати варто підхід, що передбачає пріоритет міжнародних договорів саме над законами та іншими нормативними актами, а спосіб закріплення даного «часткового примату» чудово запропоновано Є.О. Зверевим, шляхом надання особливого статусу спеціалізованому закону про міжнародні договори. Такий розвиток вбачається найефективнішим, адже потребує внесення мінімуму змін, враховуючи складність їх запровадження до Основного закону держави. Окрім цього, також варто зазначити, що абсолютний примат міжнародних договорів над національним правом не є найкращим варіантом, з огляду на те, що можливі ситуації, коли міжнародний

договір стає не вигідним державі, а його денонсація може зайняти певний час. Прикладом цього можуть слугувати «Харківські угоди» [69], які суперечили Конституції України та інтересам нашої держави, проте їх денонсація мала значні проблеми [70].

Також важливим аспектом вдосконалення міжнародного-правового регулювання є уніфікація статусу міжнародних договорів незалежно від способу надання їм обов'язкової сили.

Під даним шляхом вдосконалення мається на увазі те, що Конституція України як частину національного законодавства визначає лише міжнародні договори, обов'язкову силу яким надано Верховною Радою України. Міжнародні ж договори, які були схвалені іншим способом не відносяться до законодавства України.

Хоча існує судова практика з даного питання і Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ витлумачив його щодо зазначених сфер, варто дане положення закріпити на рівні Основного закону, а саме визнати такі договори частиною національного законодавства.

Також О.О. Мережко пропонує внести до статті 9 Конституції, наступною частиною, наступне формулювання: «Міжурядові та міжвідомчі міжнародні договори мають таку ж силу, як відповідні нормативно-правові акти Кабінету Міністрів України або міністерства». Окрім того, автор пропонує закріпити також і колізійні норми, які встановлювали б, випадки «якщо міжурядовим або міжвідомчим міжнародним договором, який набрав чинності для України, встановлюються інші правила, ніж ті, що передбачені відповідно у постанові Кабінету Міністрів України або нормативно-правовому акті міністерства, яке уклало цей договір, застосовуються правила міжнародного договору» [2, с. 301]. Проте недоліком зазначених змін є те, що до числа відомств належать не лише міністерства, а й інші органи виконавчої влади, які зазначеними формулюваннями не охоплені.

Отже, дані зміни з певними правками та доповненнями, з огляду на їх недоліки, наведені вище, можна вносити або до Конституції (статті 9), або до Закону України «Про міжнародні договори України», який вже матиме особливий статус (про що зазначалось раніше), вищу юридичну силу серед інших законів. Це допоможе вирішити згадані в цьому розділі проблеми.

Я вважаю, що такими шляхами вдосконалення міжнародно-правового регулювання у нашій державі є закріплення місця міжнародних договорів в ієрархії джерел права України та уніфікація статусу міжнародних договорів незалежно від способу надання їм обов'язкової сили.

Перший шлях зумовлений належністю України до держав із моністичною теорією взаємодії міжнародних та національних правових систем та потребує визначення чіткого місця міжнародних договорів в ієрархії джерел права. Для його впровадження варто для початку закріпити на нормативному рівні офіційне тлумачення терміну «законодавство». Після цього варто визнати пріоритет міжнародного права виключно над законами та іншими нормативними актами та зробити це шляхом надання Закону України «Про міжнародні договори України» (так як примат міжнародного права над актами законодавства вже закріплений у ньому) підвищеної юридичної сили серед інших законів.

А вже після цього у даному законі варто закріпити ще й положення про міждержавні та міжвідомчі міжнародні договори, а саме про їх належність до національного законодавства та визначення їх юридичної сили на рівні юридичної сили актів тих органів, якими вони прийняті, що чітко закріпить їх місце в ієрархії джерел права України.

Так як зміни перш за все стосуються Конституції України, над цим питанням потрібно працювати ґрунтовно та системно. Внесення змін до Основного закону є доволі складним процесом. На це безпосередньо повинна бути воля вищих ешелонів влади, яка б мала вагому підтримку, зокрема у

парламенті. Також з питань реформування даних питань обов'язково потрібно створювати робочу групу, яка б об'єднувала представників комітету зовнішньої політики та міжпарламентського співробітництва, комітету з питань правової політики та, зокрема, інтеграції України з Європейським Союзом. Політична еліта повинна діяти консолідовано, системно та комплексно, орієнтуючись на усю правову систему України, узгоджуючи зміни з іншими нормативними актами задля запобігання виникненню колізій.

Запропоновані мною ідеї та проаналізовані думки інших вчених, висвітлені у даній роботі, є лише частиною необхідних змін. Проте те, що існує необхідність закріплення у Конституції України терміну «законодавство», визначення чіткої ієрархії джерел права на цьому рівні, узгодження і створення єдності у питанні пріоритетності норм міжнародних договорів над національним правом та чіткого визначення та закріплення правової природи міжурядових та міжвідомчих міжнародних договорів та визначення їх юридичної сили, вказують проблеми застосування та реалізації норм міжнародних договорів в Україні. Тому, я вважаю, вони є пріоритетними серед інших шляхів вдосконалення даної галузі.

Висновки до Розділу 1

Міжнародні договори посідають пріоритетне місце серед джерел права кожної країни. Єдності у підходах до визначення дефініції даного терміну не має. Тому найкращим варіантом вбачається виокремлення основних ознак даного явища, які можуть з певним часом зазнавати змін, демонструючи динаміку розуміння даного поняття.

Міжнародні зобов'язання *erga omnes* та принцип міжнародного права *pacta sunt servanda* багато в чому визначають обов'язковість міжнародних договорів. Відповідно тенденції, які ми можемо спостерігати та які я спробував окреслити у підрозділі 1.1. чітко вказують на формування міжнародного співтовариства, що ще раз підтверджує, що саме його існування варто вважати джерелом обов'язкової сили міжнародних договорів.

Залежно від характеру взаємодії міжнародних та національних правових систем, сформувались дві теорії. Дуалістична, що означає наявність окремо системи міжнародного права та національного права, за якої норми міжнародного права набирають чинності лише з моменту їх імплементації у внутрішнє право держави. Та моністична, до якої належить Україна. Дана теорія не розділяє правові системи, а передбачає єдиний правопорядок, до якого входить і міжнародне право і національне. Даний підхід поділяється на моністичну теорію з приматом (пріоритетом) міжнародного права або моністичну із приматом національного права. У нашій країні з огляду на статтю 9 Конституції України, статтю 19 Закону України «Про міжнародні договори України» та низку положень законів та кодифікованих актів можна дійти висновку, що міжнародні договори мають пріоритет над законодавчими актами, поступаючись юридичною силою лише Конституції України.

Відповідно до такої ситуації, що склалась, виникає декілька проблем, а саме відсутність закріпленого офіційного тлумачення терміну «законодавство». Воно визначене лише Рішенням Конституційного Суду

України та тільки щодо статті Кодексу законів про працю України. Відповідно до нього законодавство включає в себе міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, нормативно-правові акти та підзаконні нормативно-правові акти.

Окрім цього, Конституція України не закріплює у своїх положеннях примату міжнародного права та вказує на необхідність норм міжнародних договорів відповідати конституційним положенням. Інші ж нормативні акти, зокрема і Закон України «Про міжнародні договори України», фіксують у своїх нормах примат міжнародного права над актами законодавства в разі виникнення колізій. Тобто пріоритет норм міжнародних договорів не є абсолютним та поширюється лише над національним законом та іншими актами законодавства, крім Конституції України. Відповідно варто зазначити, що закріплення абсолютного примату міжнародних договорів над національним правом не є найкращим варіантом, з огляду на те, що часто стаються ситуації, коли міжнародний договір стає не вигідним державі, а його денонсація може зайняти певний час. Не дивлячись на це, завдяки принципу верховенства права, існує можливість визнання примату міжнародного права, зокрема у питаннях що стосуються прав і свобод людини, адекватної системи державного механізму управління, балансу між гілками влади та іншими. У інших же випадках, все вирішується закріпленням колізійних норм в окремі нормативні акти з приматом міжнародного права над ними, проте дані положення не містяться в абсолютно усіх актах та потребують доопрацювань.

Також положення Конституції України визнає частиною національного законодавства міжнародні договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України. Договори ж, які не потребують ратифікації у Основному законі не згадані взагалі та з формального тлумачення положення статті 9 Конституції, не можуть бути частиною національного законодавства. Питання ж місця міжурядових та міжвідомчих міжнародних договорів у національному законодавстві визначене лише завдяки судовій практиці, яка чітко зазначила, що і договори, що не потребують ратифікації, а

затверджуються або ж згоду на обов'язковість яких надають іншим способом, також є частиною національного законодавства.

Тому, з огляду на проблеми застосування міжнародних договорів, шляхами вдосконалення міжнародно-правового регулювання у нашій державі, на мою думку, повинні бути: закріплення місця міжнародних договорів в ієрархії джерел права України та уніфікація статусу міжнародних договорів незалежно від способу надання їм обов'язкової сили. Способи ж впровадження зазначених шляхів вирішення проблем наведені у даному розділі.

Отже, проблемні аспекти застосування міжнародних договорів в Україні потребують комплексного та стратегічного підходу. Дані недоліки в основному містяться в конституційних положеннях та безперечно потребують внесення змін, що є доволі складним процесом. Тому над цим питанням потрібно працювати ґрунтовно та системно, створюючи робочу групу, яка містить фахівців із галузевих комітетів Верховної Ради України, підіймати дискусію щодо цих питань у суспільних колах та обов'язково узгоджувати усі, запропоновані зміни, із чинним законодавством задля уникнення колізій. Тобто задля встановлення чіткості та послідовності правового регулювання, запропоновані у цій роботі шляхи його вдосконалення, дійсно спроможні покращити застосування міжнародних договорів в Україні та усунути найбільш ефективним та швидким способом наявні на даний момент проблеми.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

2.1. Поняття тлумачення міжнародних договорів

Належне здійснення та застосування міжнародних договорів тісно пов'язане із їх тлумаченням. Адже визначення змісту та значення їх норм та положень визначає їх характерні особливості та ефективність їх реалізації.

Сучасний світ, думки, переконання та погляди людей змінюються дуже швидко, вони розвиваються, створюючи нові і нові ситуації, оперативно та гнучко врегулювати які не вбачається за можливе. Суб'єкт створення норм міжнародних договорів не може передбачити у своїх положеннях все, з огляду на це він повинен закріплювати загальні норми, які охоплюватимуть широку сферу правовідносин. Відповідно такі норми можливо буде застосувати до широкого кола конкретних ситуацій за допомогою їх тлумачення. З цього приводу О.О. Мережко зазначає, що завданням тлумачення у такому випадку є «з'ясування точного смислу певної норми в контексті конкретної ситуації» [2, с. 232].

На підтвердження викладеної вище думки, варто зазначити позицію П.М. Рабіновича, який визначає важливість тлумачення у тому, що насамперед «юридичні норми формуються за допомогою вкрай загальних, абстрактних понять, а також за допомогою полісемічних, багатозначних слів (термінів), які різними суб'єктами, та ще й за різних умов, можуть сприйматися досить неоднозначно» [26, с. 152].

З огляду на це, варто встановити дефініцію явища «тлумачення норм права» та «тлумачення міжнародних договорів». Зрозуміти що таке тлумачення намагались ще з античних часів. На сьогодні існує велика кількість визначень даного поняття.

Як зазначає Є.О. Зверев «з розвитком національного права різних держав, а також зі значним розвитком міжнародного права, яке вже почало стосуватися не тільки питань війни та миру та деяких питань міждержавної торгівлі, зросло і значення тлумачення таких норм як на внутрішньодержавному, так і на міжнародному рівні» [9, с. 62].

Відповідно дефініцій пов'язаних із поняттям «тлумачення» є чимало.

Ю.Л. Власов у своїй монографії визначає тлумачення норм права, як «інтелектуально-вольову діяльність суб'єктів, яка має об'єктивний і суб'єктивний характер, спрямована на з'ясування та роз'яснення волі законодавця, матеріалізованій у нормі права, а також результати цієї діяльності». [27, с. 14].

Автор у своїй праці наголошує, що таке з'ясування та роз'яснення розглядається у двох аспектах:

- як інтелектуально-вольовий процес, покликаний пояснити (роз'яснити) реальний зміст норми права;
- результат процесу такого пояснення (роз'яснення), що матеріалізується в акті такого пояснення (що може під собою означати як і письмовий документ, так і усні роз'яснення змісту норми права) [27, с. 12-14].

Ю.Л. Власов у своїй праці визначає, що з'ясування норм права можна визначити як внутрішній процес мислення суб'єкта тлумачення, спрямований на пізнання і розкриття дійсного змісту норми права (дійсної волі законодавця, вираженої в ній), та результат цього процесу, а роз'яснення норм права - це діяльність суб'єкта тлумачення, яка має зовнішній вираз і спрямована на пояснення третім особам дійсного змісту правової норми, та результат цієї діяльності (коли суб'єкт тлумачення вважає потрібним надати розгорнуте пояснення змісту норми для однакового її розуміння та застосування) [27, с. 10-11].

П.М. Рабінович також виділяє тлумачення-з'ясування та тлумачення-роз'яснення, де перше визначено ним, як внутрішню інтелектуальну діяльність суб'єкта щодо встановлення змісту (смыслу) юридичної норми (так

би мовити, тлумачення норми «для себе»), а друге як вже зовнішню, об'єктивовану діяльність суб'єкта щодо інтерпретації змісту (смислу) юридичної норми (так би мовити, тлумачення «для інших»), що зумовлює його зовнішнє вираження, матеріалізацію у певній формі, доступній для сприйняття іншою особою) [26, с. 153].

Такий же поділ підтримує Т.І. Дудаш, яка у своїй статті «Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції» визначає, що у теорії тлумачення юридичних норм усталеною є позиція, згідно з якою етапами тлумачення є тлумачення-з'ясування та тлумачення-роз'яснення, які потребують аналізу крізь призму змісту понять “розуміння” та “пояснення” [28, с. 19-24].

Також у своєму дослідженні Є.О. Зверев наголошує на позиції Ю. Тодики, про те, що «сам термін «тлумачення права» може розумітися: по-перше як певний мисленнєвий процес, направлений на встановлення смислу (змісту) норм права ... по-друге, під тлумаченням розуміється результат вказаного мисленнєвого процесу, який виражений у сукупності суджень (граматичних речень), в яких розкривається, відображається зміст норм, що тлумачаться» [9, с. 64-65].

Тут варто також виділити дефініцію П.М. Рабіновича, який визначає тлумачення юридичної норми «як діяльність щодо з'ясування або роз'яснення (інтерпретації) змісту (смислу) юридичної норми з метою правильного її застосування та реалізації» [26, с. 153].

Інші науковці, такі як М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко, виділяють тлумачення норм права «як діяльність, спрямовану на з'ясування, осмислення дійсного змісту норм права з метою сприяння їх практичній реалізації, а також результат такої діяльності, що переважно виражається в інтерпретаційно-правовому акті» [29, с. 419-420].

Як ми бачимо, науковці, не дивлячись на певні відмінності у формулюваннях та позиціях, визначають тлумачення у двох аспектах, як процес чи діяльність та як результат.

І як зазначає Є.О. Зверєв, «в рамках цього процесу здійснюються два інші процеси — з'ясування та роз'яснення, які можуть існувати як взаємодоповнюючі складові єдиного процесу, при цьому, в обох випадках їх можна об'єднати поняттям «тлумачення» [9, с. 71].

Окрім цього, для повного розкриття сутності поняття «тлумачення» варто виділити його предмет та об'єкт.

Науковці розділились у своїх думках щодо об'єкту тлумачення. Частина з них формує суб'єктивну теорію тлумачення, яка полягає в тому, що при тлумаченні норм права повинна встановлюватися лише історична "воля законодавця", яка є незмінною, і завдання суб'єкта тлумачення — встановити цю волю. Інші формують об'єктивну теорію тлумачення, яка стосується того, що прийнята норма незалежна від законодавця, і тому при тлумаченні треба встановлювати "волю закону", яка може змінюватись мірою розвитку економічного базису та суспільних відносин [27, с. 12].

Проте, ці теорії неповно відображають природу тлумачення. Якщо їх розглядати окремо, то цей процес призведе до довільного тлумачення норми права. Існування їх як окремих явищ, як на мене, з точки зору правової природи тлумачення, не вбачається. Вони повинні доповнювати даний процес.

Зокрема, тлумачення через «волю закону», у відриві від суб'єктивних чинників, «волі законодавця», призведе до втрати її реального змісту та сенсу, який в її основу вкладався. А у свою чергу «воля законодавця», окремо від норми права, в якій вона викладена, «не може бути об'єктом тлумачення, тому що його завдання — встановити зміст того, що законодавець фактично вклав у норму права, а не те, що він при цьому розумів або бажав виразити» [27, с. 12-13].

З огляду на це, варто погодитись із думкою Ю.Л. Власова, який зазначає, що тлумачення з його гносеологічною природою походження має суб'єктивний та об'єктивний характер.

Отже, на його переконання, об'єктом тлумачення є воля законодавця, виражена в тексті норми права. А предметом тлумачення, у свою чергу,

виступає сама норма права, її текст, тексти пов'язаних із нею правових та неправових джерел. Норма права у такому випадку характеризує об'єктивність права [27, с. 13]. У зв'язку з цим, варто зазначити, що таке формулювання об'єкту тлумачення стосуватиметься лише тлумачення законів, що у свою чергу буде неактуальним при здійсненні цього процесу щодо інших актів, зокрема міжнародних договорів.

Є.О. Зверев у свою чергу зазначає, що «об'єктом тлумачення є зміст або значення (смісл) його предмета, а предметом, відповідно, - або норма права, об'єкт якої (зміст) необхідно з'ясувати при тлумаченні, або відповідний юридичний текст, який, як правило, містить норму права». На думку автора, «існування норми права поза текстом неможливе, адже, текст може мати неписьмову форму» [9, с. 86].

Окрім якостями, знаннями, переконаннями, правосвідомістю, досвідом, моральністю кожного суб'єкта тлумачення, який сприймає норму за певних особливих умов, із різною повнотою та глибиною проникнення у її зміст [27, с. 14].

Як було вже досліджено вище, до тлумачення науковці відносять не лише процес, а й результат такого процесу.

О.В. Капліна у своїй статті підкреслює, що «результатом тлумачення повинна бути ясність і визначеність смислу норми права, тобто отримання такого знання правозастосувачем, яке виключає будь-які сумніви щодо співвідношення «букви» і «духу» закону, двозначності в одержаних висновках [30, с. 223].

Як зазначає М.І. Козюбра, процес тлумачення із стародавніх часів розглядається як поєднання елементів науки і мистецтва. У зв'язку з цим автор згадує сформульовану Ф. Шлейєрмахером основну мету герменевтичного методу: інтерпретатор повинен зрозуміти автора та його працю краще, ніж він сам її розуміє, що набуває все більшого поширення в юриспруденції. З огляду на це, досить влучним є і висловлювання Г. Радбруха про те, що «інтерпретатор може розуміти закон краще, ніж його творець, закон може бути

мудрішим, ніж його автор — він, власне, мусить бути мудрішим, ніж його автор» [31, с. 177-178].

Тексти нормативних положень не можуть бути ідеальними та бездоганними, відповідно для того існує явище тлумачення, яке покликане усувати незрозумілість, неясність, суперечність таких текстів, повинне відбуватись у співвідношенні «букви» і «духу» закону.

Процес же тлумачення міжнародних договорів має свою унікальну специфіку. Це зумовлено особливостями конкретної галузі права, в межах якої таке тлумачення відбувається.

Як зазначає О.О. Мережко «специфіка предмета правового регулювання конкретної галузі права зумовлює специфіку принципів і правил тлумачення норм цієї галузі» [2, с. 230]. У даному контексті автор звертає увагу на те, що міжнародне право відрізняється від інших галузей своїм специфічним суб'єктом та його особливостями, який наділений принципом суверенної рівності держав, що відповідно і визначає правила тлумачення положень у даній сфері.

Окрім цього, характерними аспектами, що відрізняють дану галузь від галузей національного права автор зазначає:

- особливу процедуру створення та укладення договору, що відрізняється від процесу укладення договору у внутрішньому права;
- особливу специфіку процесу нормотворення міждержавних конференцій та організацій;
- систему врегулювання спорів у міжнародному праві, зокрема, і до тлумачення юридичних норм, яка відрізняється від національної судової системи [2, с. 230-231].

Відповідно тлумачення міжнародних договорів повинне базуватись на зазначених особливостях, задля того, щоб відповідати правовій природі галузі міжнародного права та суті його правовідносин.

Детально правовий статус міжнародних договорів проаналізовано у Розділі 1, проте у даному аспекті, як предмета тлумачення, варто звернути

увагу, на одну із ознак дефініції міжнародного договору, а саме, що така угода повинна бути укладена у письмовій формі.

Щодо правової природи такого договору, то як було зазначено вище, у даному розділі, та у Розділі 1 він має спеціальний статус і як підкреслює Є.О. Зверєв «при його тлумаченні повинні враховуватися як положення про тлумачення національного законодавства, так і положення про тлумачення договорів, зокрема і положення статей 31-33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року» [9, с. 88-89].

Також варто наголосити на ще одній особливості тлумачення міжнародних договорів, що полягає у тому, що такий акт має велике політичне значення.

Як наголошує І.І. Лукашук, тлумачення норм міжнародного права являє собою науку і мистецтво та вимагає використання широкого спектру знань: юриспруденції, логіки, історії, граматики, теорії систем та інформатики, політології, а також спеціальних галузей, наприклад економіки та ін. Великим є також і політичне значення тлумачення [32, с. 232-234].

Тобто, як було проаналізовано вище, даний процес має досить суб'єктивний характер.

Актуальними у світлі даного питання є процитовані О.В. Київцем слова німецького вченого Генріха фон Brentano, який писав: «Добре складені міжнародні договори не потребували б інтерпретації: їх положення, будучи справедливими, були би чітко ясні для всіх. На жаль, це не завжди так: або з огляду нездатності тих, хто укладає міжнародний договір, або внаслідок відсутності відвертості міжнародні договори досить часто є двозначними». [33, с. 286].

Окрім того, О.В. Київець наводить думку французького юриста Ж. Дуета, який зазначав, що «люди зумисно вносять темноту та двозначність в договір, щоб уникнути виконання зобов'язання» [33, с. 286].

З цього приводу Є.О. Зверєв зазначає за «цілісне тлумачення», яке застосовується Верховним судом США і яке можна за аналогією

застосовувати до тлумачення міжнародних договорів. Воно впливає із думки американського юриста Л. Хенкіна, який сказав: «як кожна країна, Сполучені Штати часом схильні тлумачити Статут (ООН) відповідно до своїх інтересів, як вони їх розуміють, ... (однак), тлумачення, яке не відповідає текстові, цілям, задуму, історії та іншим принципам конструювання договорів, нікого не переконає і не досягне успіху» [9, с. 89-90].

Слушно наголошує О.В. Київець, що тлумачення передують будь-якому застосуванню міжнародного договору і від правильності такого тлумачення залежить виконання основоположного принципу міжнародного права *pacta sunt servanda* (про який детальніше говорилось у Розділі 1). Автор зазначає, що спори держав щодо невиконання зобов'язань за міжнародним договором, часто, базуються на різному тлумаченні одних і тих самих положень [33, с. 286].

З огляду на це, варто визначити дефініцію поняття «тлумачення міжнародних договорів».

Перш за все, я б звернув увагу на завдання та значення явища тлумачення міжнародних договорів.

Завдання тлумачення міжнародного договору полягає у з'ясуванні того, про що домовились сторони в момент укладення договору, та у з'ясуванні узгодженої волі сторін, втіленої в постановах договору [34, с. 182].

Як зазначає О.Я. Трагнюк, «найбільше значення тлумачення має саме під час застосування міжнародних договорів; воно виступає умовою і передумовою їх ефективної реалізації. У процесі здійснення міжнародних договорів тлумачення виконує низку додаткових функцій: сприяє усуненню недоліків і неточностей, які допущені у процесі створення договірних норм, дає можливість встановити прогалини у міжнародному договорі, а також в деяких випадках заповнити їх» [35, с. 8].

Відповідно тлумачення міжнародних договорів можна визначити як один із видів тлумачення норми права. Зокрема, такої думки у своїй статті

«Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини» дотримується І.Ю. Кретьова [36, с. 25].

Окрім того, О.Я. Трагнюк виділяє ще ряд важливих сфер, у яких тлумачення міжнародних договорів відіграє важливу роль, а саме:

- під час систематизації норм, яка в міжнародному праві набуває вигляду кодифікації та впливає на розвиток міжнародного права;
- воно опосередковує здійснення контролю за виконанням міжнародних договорів, де встановлення факту порушення виявляє чіткість того, які дії відповідають, а які не відповідають нормам міжнародних договорів;
- воно має вагоме політичне значення, так як таке тлумачення містить окрім об'єктивних, також і суб'єктивні елементи (які були описані вище). Як зазначає автор, політичні преференції суб'єкта тлумачення здійснюють вплив на процес інтерпретації та його наслідки [35, с. 8-9].

Що ж до визначення поняття «тлумачення міжнародних договорів», то І. Процик вказує, що – це з'ясування і роз'яснення справжньої суті договору (його зміст) з метою максимально правильного його застосування, а відтак і здійснення [34, с. 182].

О.Я. Трагнюк визначає дане поняття, як «певний вид правової діяльності, який має як допоміжне, так і самостійне значення та полягає у з'ясуванні та роз'ясненні дійсного змісту норм міжнародних договорів певними суб'єктами, не лише на етапі застосування, але і під час створення угоди, з метою найбільш ефективної реалізації нормативних приписів міжнародного договору з урахуванням політико-правових та інших наслідків, які, виходячи із змісту норми, мають місце або матимуть за конкретних обставин» [35, с. 9].

На думку ж О.О. Мережка, найбільш правильним визначенням поняття «тлумачення міжнародного договору» є визначення відомого російського

вченого А.Н. Талалаєва, який вважає, що «це з'ясування та роз'яснення правильного смислу договору (його змісту) з метою найбільш правильного його застосування, тобто здійснення» [2, с. 233].

Науковці зазначають, що даний процес, як вид тлумачення норми права, є також не лише процесом, а результатом такого процесу, про що було наголошено вище у даному підрозділі.

Окрім того, О.О. Мережко наголошує, що при з'ясуванні змісту норми міжнародного права необхідно встановити:

А) Її смисл;

Б) Взаємозв'язок з іншими принципами та нормами;

В) Зв'язок норми з іншими нормативними явищами, політикою, мораллю; особливу ж увагу слід приділяти зв'язку норми з так зваим «м'яким правом», яке створюють резолюції міжнародних органів та організацій [2, с. 233-234].

Підсумовуючи підрозділ 2.1. варто зазначити, що єдиного підходу до визначення поняття «тлумачення міжнародних договорів» немає, проте науковці мають спільні погляди на те, що дане явище складається із двох аспектів: як інтелектуально-вольового процесу, покликаного пояснити (роз'яснити) реальний зміст, так і результату процесу такого пояснення. Об'єктом такого тлумачення є воля, того хто створював даний договір, яка виражена в тексті норми права, її зміст, а предметом у свою чергу виступає сама норма права або ж текст, у якому така норма міститься.

Також варто звернути увагу на те, що тлумачення міжнародних договорів, відрізняється від тлумачення договорів звичайних, воно має свою специфіку та особливості. Зокрема, це зумовлено статусом суб'єктів створення таких договорів, а саме держав, які наділені суверенітетом та міжнародних та міждержавних організацій, що відповідно і визначає правила тлумачення положень у даній сфері. Також ця сфера тлумачення має свою

специфіку з огляду на процедуру укладення міжнародних договорів та способи вирішення спорів у міжнародному праві.

2.2. Основні підходи та способи тлумачення міжнародних договорів

Як було встановлено в попередньому підпункті, тлумачення міжнародних договорів є інтелектуальним процесом. Такий процес має дуже важливе значення, так як суб'єкти, які його здійснюють повинні бути обізнані в методах, способах та правилах тлумачення.

В аспекті теми даної роботи, проводиться дослідження особливостей саме судового тлумачення, яке виступає добудовою над правовою нормою, яка пояснює зміст та значення останньої. З огляду на те, що міжнародні договори не можуть охопити весь спектр суспільних відносин, вони часто містять норми загального характеру, які суд повинен застосовувати та в разі необхідності витлумачити в контексті сучасних подій. Відповідно таке встановлення змісту повинно бути пов'язаним із його розширенням чи звуженням при застосуванні, але не пов'язаним із створенням нової норми права.

Отже, призначення тлумачення та його сутність складаються у виявленні цільової спрямованості норми, в поясненні точного її змісту відповідно до мети і намірів того хто її створював. З огляду на це, варто згадати сформульовану Ф. Шлейєрмахером «основну мету герменевтичного методу: інтерпретатор повинен зрозуміти автора та його працю краще, ніж він сам її розуміє». З огляду на це, досить влучним є і висловлювання Г. Радбруха про те, що «інтерпретатор може розуміти закон краще, ніж його творець, закон може бути мудрішим, ніж його автор — він, власне, мусить бути мудрішим, ніж його автор» [31, с. 177-178]. Відповідно задля того, щоб тлумачення повною мірою відповідало своєму призначенню, суб'єкт його здійснення повинен ефективно застосовувати основні концепції, теорії, методи, способи та правила його проведення, про що далі у даному підрозділі.

Для початку варто виділити теорії тлумачення. Якійсно узагальнила різні напрями встановлення природи та цілей тлумачення міжнародних договорів О.В. Київець. Вона виділила різні напрямки за якими метою тлумачення є:

1. Встановлення наміру сторін при укладені міжнародного договору;
2. Встановлення змісту самого тексту договору, шляхом його аналізу (текстуалісти);
3. Встановлення об'єкта та мети міжнародного договору (функціоналісти) [33, с. 287].

Такі ж теорії, виділяє Є.О. Зверев, який також виокремлює три основні, а саме теорію контекстуалізму, текстуалізму, а також телеологічну теорію (або теорію мети) [37, с. 49-51].

Прибічники першої з них, як зазначає О.В. Київець, надають особливого значення при тлумаченні допоміжним матеріалам, зокрема матеріалам конференцій, на яких даний договір було прийнято тощо [33, с. 287].

Є.О. Зверев також підкреслює, що контекстуалісти спрямовують свій погляд саме на розкриття первісного задуму автора, що сутністю норми є той сенс, який у неї було вкладено автором при її створенні [37, с. 50].

Текстуалісти у свою чергу, наголошують на тому, що значення мають лише ті наміри, які викладені у договірному тексті, а наміри ж які залишились за межами договірному тексту, не мають юридичного значення [33, с. 287]. Такі джерела прихильниками даної теорії не визнаються, відповідно керуючись правилами текстуалістичної теорії, юрист за потреби з'ясування сутності норми права звертається до її тексту, з положень якого робить відповідні висновки [37, с. 49].

За поглядами ж функціоналізму текст договору взагалі не має значення. Представники даного напрямку зазначають, що шляхом тлумачення можна замінити зміст міжнародного договору [33, с. 287]. Відповідно варто завжди звертати увагу на об'єкт та мету даного договору.

Такої ж думки Є.О. Зверев, який телеологічну теорію (або теорію мети) визначає як таку, за якої кожна норма права має певну мету і завдання, які вона

покликана виконувати. Норма при цьому живе своїм життям і не залежить ані від волі її автора, ані від зовнішньої форми її вираження [37, с. 50].

Такі повністю протилежні теорії вплинули на формування статей Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року. Відповідно частина 2 статті 31 Конвенції визначає, що «поряд з контекстом для цілей тлумачення договору враховуються:

- текст договору;
- усяка угода, яка стосується договору і якої було досягнуто між усіма учасниками у зв'язку з укладенням договору;
- усякий документ, складений одним або кількома учасниками у зв'язку з укладенням договору і прийнятий іншими учасниками як документ, що стосується договору.

Також, поряд з таким контекстом враховуються:

- усяка наступна угода між учасниками щодо тлумачення договору або застосування його положень;
- наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення;
- будь-які відповідні норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками» [1].

Окрім того, стаття 32 Конвенції виділяє і додаткові засоби тлумачення, до яких відносить в тому числі і підготовчі матеріали та обставини укладення договору.

Тобто, теорії тлумачення міжнародних договорів, які ми проаналізували вище, мали значний вплив на формування права міжнародних договорів у світі, а саме на правила та засоби тлумачення норм міжнародних договорів.

Як зазначає Є.О. Зверєв, «з-поміж основних трьох теорій тлумачення, найвдалішою видається телеологічна», проте її застосування малоімовірно, зокрема в Україні. На міжнародному рівні Європейський суд з прав людини часто застосовує дану теорію при тлумаченні Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод [9, с. 126]. Зокрема, у рішенні

у справі «Кеніг проти ФРН» Європейський суд з прав людини зазначив, що тлумачення поняття «цивільні права та обов'язки» повинно здійснюватися з огляду на завдання та цілі Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, чим звертає увагу на необхідність застосування телеологічної теорії. [38, с. 995]. В Україні ж на сьогодні переважає застосування текстуалістичної теорії. У свою чергу, частіше застосування телеологічної теорії національними судами, можливе лише за умови підвищення рівня професійної освіти суддів, здійснення ними тлумачення на основі принципу верховенства права, що забезпечило б належний рівень дієвості даного принципу, гарантування незалежності судової гілки влади та здійснення її розвантаження, що сильно впливає на належний розгляд справ та заглиблення суддів в їх обставини [9, с. 125-126].

Щодо видів тлумачення, то думки науковців у даному питанні схожі. Є.О. Зверев серед видів виділяє офіційне, неофіційне та тлумачення за обсягом, де останнє у свою чергу поділяється на буквальне, поширювальне та обмежувальне. Які, як зазначає автор, відомі ще з часів Ренесансу [9, с. 113-114].

На доктринальному рівні, у більшості випадків, згадується саме класифікація на основі офіційності та неофіційності тлумачення. Трішки інший підхід виділяє О.О. Мережко.

Зокрема, професор також зазначає, що їх класифікують залежно від суб'єкта тлумачення, зокрема органу суб'єкта міжнародного права, який здійснює тлумачення. Відповідно автор виділяє тлумачення внутрішньодержавне, автентичне, міжнародне та неофіційне [2, с. 252-256].

Такий поділ схожий на попередні, проте тут, як на мене, категорія офіційного тлумачення розподілена на три підвиди та в окремий вид винесене тлумачення неофіційне.

До внутрішньодержавного О.О. Мережко відносить тлумачення, що здійснюється органами однієї із держав-учасниць міжнародного договору та не є обов'язковим для інших держав. Такі органи визначаються

законодавством цієї держави і найчастіше ними є міністерство закордонних справ, адміністративні, дипломатичні та судові органи. Автентичне – це тлумачення, що є обов'язковим для учасників договору та здійснюється за їх згодою, відповідно воно може вносити зміни в такий міжнародний договір. Автор зазначає, що це єдиний спосіб змінити міжнародний договір шляхом тлумачення [2, с. 252-254].

Також варто виділити автентичне тлумачення, яке закріплюється статтею 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, про що йшлося вище. Зокрема, у пункті b частини 3 даної статті зазначається, що поряд із контекстом тлумачення враховується також «наступна практика застосування договору, яка встановлює угоду учасників щодо його тлумачення» [1].

З огляду на це, О.О. Мережко зазначає, що дане положення закріплює наявність мовчазного автентичного тлумачення у регулюванні міждержавних відносин. Автор також виділяє міжнародне тлумачення, що передбачає здійснення такого процесу «міжнародними органами, передбаченими державами в самому міжнародному договорі або уповноваженими ними пізніше». До них відносять спеціально створені комісії, міжнародний суд чи арбітраж [2, с. 254].

Тобто такий вид тлумачення стосується випадків, у яких сторони договору не можуть дійти згоди щодо встановлення змісту певних його положень і відповідно залучають спеціальних суб'єктів до даного процесу.

О.О. Мережко та інші науковці, зокрема, Ю.Л. Власов виділяють також і казуальне тлумачення (перший з них розглядає його в межах саме міжнародного тлумачення). Відповідно Ю.Л. Власов визначає казуальне тлумачення норм права як «офіційне роз'яснення дійсного змісту норми права, яке надає суб'єкт тлумачення щодо конкретного казусу». Автор уточнює, що таке тлумачення поширює свою дію тільки на конкретний казус [27, с. 100].

Останнім О.О. Мережко виділяє неофіційне тлумачення, яке не має юридичної сили та може здійснюватися будь-яким суб'єктом тлумачення.

Автор підкреслює, що хоч і такий вид тлумачення не має обов'язкового характеру, він відіграє важливу роль «у формуванні міжнародної правосвідомості і значною мірою сприяє правильному застосуванню норм міжнародних договорів» [2, с. 255].

Ю.Л. Власов виділяє у межах даної категорії підвиди неофіційного тлумачення, які у своїй роботі також виділяє О.О. Мережко, а саме тлумачення:

- доктринальне, що полягає у роз'ясненні змісту норми права суб'єктами науки;
- професійне, що здійснюється в межах професійної компетенції суб'єкта тлумачення (адвоката, юрисконсульта, юриста-практика та суб'єктів інших, неюридичних, напрямків) і не має ознак офіційного тлумачення норм права
- побутове, що визначається як роз'яснення норм права, що здійснюється будь-якими суб'єктами тлумачення, окрім названих вище [27 с. 106].

Хоч такий вид тлумачення не має юридичної сили, проте, як приклад, доктринальне тлумачення суттєво впливає на правотворчу та правозастосовну діяльність. Завдяки авторитету, рівню обґрунтування, переконливості та обізнаності з питань правознавства та професійним знанням науковців, що видають роз'яснення, таке тлумачення вважається найбільш обґрунтованим та переконливим і часто висновки неофіційного доктринального тлумачення стають основою та головним змістом офіційного [29, с. 436].

Є.О. Зверєв у свою чергу посилається на О.В Смирнова та А.Г. Манукяна, які також залежно від суб'єкту тлумачення виділяють офіційне та неофіційне тлумачення, за якого перше, проводиться органами влади, що уповноважені здійснювати тлумачення норм права, а друге – усіма іншими суб'єктами, які таких повноважень не мають, однак здійснюють його за інших причин [9, с. 114].

Тобто на доктринальному рівні за основу класифікації видів тлумачення, як критерій поділу, науковці беруть суб'єкта тлумачення, за яким такі види визначають.

Окрім того, Є.О. Зверєв зазначає, що офіційне тлумачення поділяється у свою чергу на легальне та судове, де перше є тлумаченням органу, який видав відповідну норму (автентичне тлумачення) або органу, що має спеціальні повноваження на тлумачення відповідних норм, які сам не видавав, а друге - судове, що здійснюється судами при розгляді справ [9, с. 114].

Отже, більшою чи меншою мірою, думки науковців схожі у питанні класифікації видів тлумачення, вони зводяться до того, що їх варто розрізняти залежно від суб'єкта тлумачення та обов'язкової сили такого тлумачення, як результату діяльності цього суб'єкта. Відповідно навіть якщо порівнювати позиції вчених, які виділяють офіційне та неофіційне тлумачення із позицією О.О. Мережка, в їх основі, однаково, лежить обов'язковість офіційного чи внутрішньодержавного, автентичного та міжнародного (за О.О. Мережком) тлумачення та навпаки відсутність такої юридичної сили у тлумаченні неофіційному.

Проте, варто також розуміти недоліки даного поділу, зокрема, на них акцентує Є.О. Зверєв, який зазначає, що міжнародне право переважно базується на принципах англо-саксонської правової системи, у якій тлумачення важко відрізнити від творення норм права, з огляду на те, що прецедентне право, яке є важливою складовою даної системи, «надає суддям роль нормотворців». Тому, як приклад, при здійсненні тлумачення Європейським судом з прав людини Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, результат такого тлумачення стає «тілом цієї конвенції» [9, с. 114-115].

З огляду на це, висловлюється думка, що тлумачення у такому випадку може виступати вже більше у вигляді нормотворення. Як на мене, тонкою межею між нормотворенням та тлумаченням є особливість останнього процесу, який перш за все полягає у встановленні дійсного змісту норми, у

його розширенні, звужені чи буквальному розумінні, без створення нової норми права. Відповідно така добудова до норми права, як тлумачення, не повинна створювати нове правило поведінки, а має роз'яснювати сенс вже існуючого, у протилежному ж випадку це вже не буде являтися тлумаченням.

Якщо звертатись до способів тлумачення, то варто зазначити, що вони тісно пов'язані із теоріями тлумачення, які аналізувались та досліджувались на початку даного підрозділу.

Зокрема, «спосіб тлумачення - це сукупність прийомів аналізу змісту нормативно-правових актів» [29, с. 424].

О.О. Мережко під способами тлумачення міжнародних договорів розуміє комплекс прийомів, застосування яких дає змогу визначити зміст договірних норм [2, с. 255].

Є.О. Зверев виділяє граматичний (що використовується у текстуалізмі), логічний (основний спосіб теорії намірів та телеологічної теорії), системний (що об'єднує усі три теорії), телеологічний (використовується прихильниками однойменної теорії), історико-політичний та спеціально-юридичний способи [9, с. 115].

Схожий перелік способів наводять і ряд інших науковців, зокрема, О.О. Мережко, Г.О. Саміло, Ю.Л. Власов. З їх праць можна виділити головні:

1. Спеціально-юридичний, який полягає у з'ясуванні юридичних характеристик договірної норми (її чинності, правомірності тощо), відповідно тлумачення відбувається за допомогою правових знань та спеціальної юридичної техніки [2, с. 256].

Ю.Л. Власов зазначає, що «сутність спеціально-юридичного способу тлумачення полягає в дослідженні технічно-юридичних засобів та прийомів викладення волі законодавця, заснованих на спеціальних знаннях юридичної науки і насамперед юридичної техніки» [27, с. 86].

2. Логічний спосіб, що передбачає використання логічних прийомів і правил мислення, спрямованих на встановлення дійсного змісту договірних норм. У рамках даного способу використовують ряд відповідно логічних

методів, таких як дедукція (конкретні положення договору виводяться із загальних), індукція (протилежний процес дедукції, із конкретних норм, виводяться більш загальні), правило *expressio unius exclusion alterius* (включення одного з двох означає виключення іншого), судження *a pari* (за аналогією), що стосується випадків, коли відсутнє спеціальне правило щодо певних відносин і застосуванню підлягає інше правило, що стосується подібних відносин та інші [2, с. 256-258].

3. Граматичний спосіб тлумачення, який означає, що при тлумаченні потрібно використовувати граматичні та мовні прийоми та правила, які допоможуть з'ясувати волю законодавця, закладену у відповідну норму [27, с. 64]. О.О. Мережко визначає граматичне (мовне) тлумачення, як з'ясування значення окремих слів у їх синтаксичному зв'язку, що спрямоване на виявлення дійсної волі сторін договору. Він зазначає, що таке з'ясування здійснюється шляхом дослідження слів, термінів та текстів «з точки зору етимології, лексики, синтаксису і стилістики мови» [2, с. 259-260].

Ю.Л Власов виділяє декілька правил, які застосовуються в межах даного способу тлумачення, зокрема, про те, що слова та вирази, які містить норма права, повинні вживатись у їх звичайному, літературному значенні [27, с. 64-68]. О.О. Мережко у свою чергу виділяє дане правило в окремий спосіб, який називає літеральним тлумаченням.

Окрім цього, Ю.Л. Власов підкреслює, що при граматичному тлумаченні, за наявності легальної дефініції слова чи терміна чи визначення його значення законодавцем, його варто використовувати у такому ж сенсі, не зважаючи на значення слова у звичайному житті. Також якщо значення таких термінів не визначено, їм слід надавати такого значення, яке вони мають у правовій науці чи інших відповідних сферах знань [27, с. 68-69].

4. Системний спосіб, який означає, що міжнародний договір та його положення не є лише певним набором термінів чи слів, що вони утворюють певну структуру, ієрархію та систему норм права. З огляду на це, О.О. Мережко підкреслює, що норми договору існують в системі

міжнародного права в цілому і в процесі тлумачення потрібно брати до уваги усі можливі зв'язки, які існують між договірними нормами та іншими нормами міжнародного права [2, с. 261]. Ю.Л. Власов у свою чергу, визначає зміст даного способу, як такий, що «полягає у встановленні та дослідженні за допомогою прийомів і правил, розроблених юридичною наукою на підставі вчення про системність права, правових зв'язків норми права, що тлумачиться, з іншими правовими нормами, особливо тими, які регулюють однакові або однорідні суспільні відносини» [27, с. 73].

5. Історичний спосіб тлумачення, який розуміють як з'ясування змісту міжнародного договору «шляхом вивчення історичної обстановки, конкретних обставин його укладення і взаємин сторін під час його укладення з огляду на цілі, яких прагнули досягти сторони, укладаючи договір» [2, с. 262]. Під час застосування даного способу тлумачення суб'єкти використовують аналогічні до досліджуваних, проте вже скасовані норми права, підготовчі матеріали договорів, матеріали конференцій, на яких приймався договір, преамбули до таких актів. У результаті такого дослідження встановлюються історичний екскурс певних положень, їх передумови та причини прийняття, завдання та мета, які в них вкладались тощо [27, с. 80-81]. Тому цей спосіб відрізняється від інших тим, що під час його застосування використовуються джерела, що перебувають за межами системи права (відповідно конкретні історичні умови, політична атмосфера, обставини та чинники, що спричиняли прийняття певних норм, встановлюються за документами з архівів, стенограм обговорення проектів відповідних нормативно-правових актів, матеріалів, що надруковані в пресі, коли ці проекти обговорювались) [29, с. 428-429]. Відповідно це допомагає встановити дійсний зміст норми права, яка тлумачиться.

6. Телеологічний спосіб тлумачення, який означає, що за закріплення в тексті договору його цілей та об'єкту перевага надається тлумаченню, що найбільшою мірою сприяє досягненню таких цілей [2, с. 261]. Як зазначає,

Б.В. Малишев даний спосіб передбачає з'ясування смислу норми права за допомогою її мети [39, с. 8].

Варто наголосити на тому, що усі способи тлумачення є пов'язаними між собою. Як зазначає О.О. Мережко лише застосування їх у комплексі забезпечить досягнення позитивного результату [2, с. 256].

У свою чергу, Б.В. Малишев виокремлює сферу застосування кожного з основних способів тлумачення, зазначаючи, що граматичний (мовний) спосіб стосується текстуальної форми права, логічний та системний – змісту норми, історичний – контексту її виникнення, а телеологічний – мети даної норми права. Проте, незважаючи на це, автор також доходить до думки, що усі зазначені способи є комплексними та взаємопов'язаними, що пояснюється «невід'ємним характером зв'язку між структурними частинами норми права» [39, с. 8].

Отже, з огляду на висловлювання Г. Радбруха, про розуміння закону інтерпретатором краще ніж його творцем, кожен суб'єкт тлумачення при здійсненні даного процесу повинен дотримуватись основних теорій, способів та правил тлумачення.

Перш за все, варто підсумувати, що основними трьома теоріями тлумачення, які історично склались та вплинули на формування статей Віденської конвенції 1969 року в питанні тлумачення договорів, є теорії контекстуалізму, текстуалізму, а також телеологічна теорія. Звичайно, за своєю сутністю найбільш сучасною та вдалою є телеологічна теорія, проте вона, майже, не застосовується українськими судами. Це спричинено низькою професійною підготовкою суддів, недосконалістю реалізації принципу верховенства права у нашій країні, катастрофічною завантаженістю судової гілки влади та вагомим впливом на ню ззовні, з боку інших гілок, тобто відсутністю незалежності першої.

Також у даному підрозділі були досліджені основні класифікації видів тлумачення. Не дивлячись на певні відмінності у поділах, більшість науковців

зупиняються на тому, що тлумачення залежно від суб'єкта такого процесу, ділиться на офіційне та неофіційне. Офіційне у такому випадку є результатом діяльності органу, що видав дану норму чи був уповноважений на її тлумачення або ж тлумачення суду, а неофіційне стосується тлумачення іншими суб'єктами, неуповноваженими на таку діяльність, що відповідно не надає їх тлумаченню обов'язкової сили, на відміну від тлумачення офіційного.

Що ж до способів тлумачення міжнародних договорів, то варто зазначити, що вони тісно пов'язані не лише з теоріями тлумачення, а й один з одним. Не дивлячись на різні сфери застосування кожного, вони усі за своєю природою є комплексними. Науковці виділяють велику кількість таких способів, проте основними з них, які згадуються більшістю, є граматичний, логічний, системний, телеологічний, історико-політичний та спеціально-юридичний. Отже, зважаючи на їх природу, застосування усіх їх у комплексі, дозволить суб'єкту досягнути дійсної мети тлумачення, встановлення реального змісту норми права чи міжнародного договору відповідно.

2.3. Суб'єкти тлумачення міжнародних договорів

Міжнародні договори можуть тлумачитись широким колом суб'єктів. Головним критерієм, за яким поділяють таких суб'єктів є їх правовий статус та юридична сила актів, які вони видають. Відповідно, як зазначалось у попередньому підрозділі та як підкреслює О.Я. Трагнюк, можна виділити суб'єктів, що здійснюють офіційне тлумачення та суб'єктів, що здійснюють неофіційне тлумачення [35, с. 9].

Щодо офіційного тлумачення, то Є.О. Зверев поділяє його далі на легальне та судове. Легальне тлумачення здійснюється суб'єктом, що видав чи прийняв таку норму або ж органом, що уповноважений тлумачити таку норму, яку він не видавав [9, с. 114].

Таке тлумачення називають автентичним. О.Я. Трагнюк надає йому найвищу юридичну силу, так як ступінь обов'язковості тлумачення залежить

від наявності згоди сторони на таке визначення чи інтерпретування положень угоди [35, с. 9]. Таку ж позицію поділяє О.О. Мережко, який пояснює причину чому автентичне тлумачення має переважуючу силу серед інших. Він зазначає, що це обумовлено тим, що таке тлумачення єдине ґрунтується на згоді сторін договору. Відповідно воно єдине може своїми результатами вносити зміни до міжнародного договору [2, с. 253-254].

Тобто у даному випадку, мова йдеться про тлумачення, яке здійснюють самі сторони, що уклали договір. Як зазначає О.О. Мережко, воно може втілюватись у різних формах: спеціальних договорах, додаткових протоколах тощо. Окрім цього, держави, які укладають договір, можуть зазначати у ньому, як його положення не повинні тлумачитись [2, с. 254]. Більш того, стаття 31 Віденської конвенції 1969 року допускає можливість випадків мовчазного автентичного тлумачення, про які зазначалось у підрозділі 2.2.

Щодо інших суб'єктів тлумачення, то одними з основних серед них є міжнародні судові органи або ж арбітражі. Як зазначає, Є.О. Зверев, такі органи часто створюються в межах певного міжнародного договору і відповідно їх компетенція поширюється на відносини, що виникають у зв'язку із цим договором [9, с. 92].

Такі органи, в якості суб'єктів тлумачення, можуть передбачатись у самому міжнародному договорі або ж можуть уповноважуватись його сторонами після укладення, в разі виникнення спору між такими сторонами з приводу з'ясування змісту певних положень договору.

До таких суб'єктів можуть звернутись, як зазначає О.О. Мережко, у випадках, коли сторони не можуть дійти згоди шляхом переговорів щодо тлумачення певних договірних положень. Відповідно, важливим суб'єктом у таких відносинах є Міжнародний суд ООН, рішення якого є обов'язковими для сторін спору у конкретній справі (стаття 59 Статуту Міжнародного суду) [2, с. 255].

Особливістю таких суб'єктів є те, що вони діють в межах певного регіону, зокрема, як Суд Європейського Союзу та Європейський суд з прав

людини. Перевагами такої властивості О.Я. Трагнюк називає те, що «регіональне співробітництво призводить до більш розвинутого нормативно-правового регулювання, позитивним результатом якого є виникнення значно меншої кількості проблем під час тлумачення змісту регіональних норм» [35, с. 10].

Відповідно Суд Європейського Союзу уповноважений давати тлумачення установчих договорів та актів органів цього союзу [40, с. 62]. У свою чергу, стаття 19 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року закріплює, що «для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини», а відповідно до статті 32 цієї ж Конвенції «юрисдикція Суду поширюється на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї» [41].

Отже, таке тлумачення, що базується на регіональному критерії та здійснюється судовими органами відповідних об'єднань держав є досить ефективним. Це пов'язано із спільністю інтересів, політичних режимів та форм правління країн-учасниць таких об'єднань.

Як зазначає О.Я. Трагнюк, тлумачення даними судовими органами «забезпечує уніфіковане застосування угод усіма учасниками, суттєво впливає на формування єдиних європейських стандартів. Тобто виступає правовим чинником, який забезпечує європейську інтеграцію і формування європейського правового простору» [35, с. 10].

Також важливе питання щодо даного суб'єкта тлумачення підіймає Є.О. Зверєв, який наголошує на відсутності прямої субординації національних судів до міжнародних. Проте зазначені аспекти часто врегульовуються вказівками у міжнародних договорах, які відповідно після ратифікації стають частиною національного законодавства і підлягають застосуванню національними судами [9, с. 92]. Такі вимоги також дублюються в законах, зокрема в Україні, Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», в якому у статті 2 зазначається,

що рішення даного суду є обов'язковим для виконання Україною відповідно до статті 46 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року [68]. Також положення про те, що українські суди застосовують при розгляді справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і протоколи до неї, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України, та практику Європейського суду з прав людини як джерело права містяться в інших актах, зокрема в Цивільному процесуальному кодексі України (частина 4 стаття 10) [17] та Кодексі адміністративного судочинства України (частина 2 стаття 6) [20].

Проте Є.О. Зверєв вказує на випадки, коли таких згадок національне законодавство не містить і відповідно національні суди не можуть встановити юридичну силу рішення міжнародного судового органу щодо питань тлумачення міжнародного договору. У такому випадку автор зазначає, що судам варто звертатись до принципів права та після повного аналізу такого рішення прийняти його повністю чи частково, чи відповідно відхилити, зазначивши власні аргументи [9, с. 92].

Також варто виділити такого суб'єкта тлумачення, як міжнародні організації та несудові органи таких організацій. Вони тлумачать, як правило, ту частину договору, що відноситься до їх сфери повноважень та компетенції [35, с. 9]. Є.О. Зверєв виділяє переваги та недоліки тлумачення такого суб'єкта. Перевагами є практичний досвід таких організацій у певних сферах правовідносин та високий фаховий рівень, на основі якого здійснюється дане тлумачення. До недоліків же варто віднести відсутність належного правового обґрунтування, з огляду на практичну спрямованість їх діяльності, та базування такого тлумачення на принципах та нормах міжнародного права, які не завжди можуть узгоджуватись з відповідними принципами та нормами права національного, що ускладнює застосування такого тлумачення.

О.Я. Трагнюк відносить тлумачення даного суб'єкта до офіційного, не зважаючи на рекомендаційний характер рішень таких органів. Проте, «у

випадку згоди з таким тлумаченням більшості учасників договору, воно набуває для них юридично обов'язкового характеру» [35, с. 9].

Наступними суб'єктами тлумачення міжнародних договорів є національні несудові органи. Як зазначає Є.О. Зверев, до тлумачень органів виконавчої влади часто прислухаються американські суди. Це все спричинено високою фаховістю таких тлумачень через те, що воно здійснюється цими органами у вузько направлених сферах своєї компетенції, у якій в них є широко напрацьована практика. У свою чергу, до недоліків здійснення тлумачення даним суб'єктом можна знову ж таки віднести відсутність належного юридичного обґрунтування. Окрім цього, не дивлячись на те, що тлумачення такі органи здійснюють на основі національного права, що значно полегшує його застосування на практиці, варто розуміти той факт, що міжнародні договори, перш за все, регулюються міжнародним правом та його принципами. Відповідно зазначені національні несудові органи повинні тлумачити такі акти з точки зору міжнародного права, а вже далі узгоджувати їх із національними нормами та принципами [9, с. 92].

Тобто застосування тлумачення національних несудових органів повинно здійснюватися із узгодженням його із нормами та принципами перш за все міжнародного права, а вже далі національного.

Є.О. Зверев виділяє також ще одного суб'єкта тлумачення – вчених-юристів, що здійснюють таке тлумачення на доктринальному рівні. Автор надає такому суб'єкту вагомого значення, зокрема з огляду на високий рівень фахової підготовки його представників, їх глибоку теоретичну обізнаність у питаннях, які потребують тлумачення [9, с. 96-99].

Хоч таке тлумачення, як результат діяльності даного суб'єкта, належить до неофіційного та часто не має юридичної сили, воно має суттєвий вплив на правотворчу та правозастосовну діяльність. Авторитет, рівень фаховості та обізнаності науковців, має великий вплив на довіру до такого наукового тлумачення, що спричиняє те, що часто висновки неофіційного доктринального тлумачення стають основою та головним змістом офіційного

[29, с. 436]. Окрім того, варто зазначити, що неофіційне тлумачення не завжди позбавлене юридичної сили, зокрема, у статті 38 Статуту Міжнародного Суду ООН зазначається, що суд, що «вирішує спір на основі міжнародного права, застосовує серед інших також доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм» [71]. Тобто, можна зробити висновок, що доктринальні дослідження мають істотне значення для встановлення змісту норм права.

Звичайно, неможливо не згадати за національні суди, як одного з найголовніших суб'єктів тлумачення. Вони посідають провідне місце у такому списку, зокрема тому, що саме від їх рішення залежить доля застосування норми права, її результат та відповідно вплив такого результату на життя фізичної чи юридичної особи чи осіб.

На складності діяльності даного суб'єкта наголошує Є.О. Зверев, який вказує, що при тлумаченні національний суд повинен дотримуватись принципів як національно та і міжнародного права, що є дуже важким завданням [9, с. 101].

Проте, національні суди у більшій мірі перебувають під впливом принципів та правил тлумачення, що панують у їх правовій системі, відповідно така тенденція має значний вплив на процес тлумачення загалом [2, с. 268]. Це все, в основному, зумовлено тим, що національні суди в першу чергу здійснюють тлумачення для цілей національного права. Відповідно зважаючи на доктрину державного суверенітету, тлумачення суду однієї держави не може мати значення та впливу на тлумачення такого ж суду іншої держави, адже жодна з них не може знаходитись у підпорядкуванні іншої, відповідно і її судові органи, мають право по-іншому тлумачити певні норми, опираючись на цілі їх законодавства [9, с. 102].

Отже, це ще раз підкреслює роль національного суду як суб'єкта тлумачення. Найчастіше держави надають обов'язок тлумачення норм саме судовим органам. Для цього створюються спеціальні судові інститути та органи, які називаються конституційними судами. Відповідно це закріплено і

в Конституції України та Законі України «Про Конституційний Суд України», що Конституційний Суд України забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України [42].

На підтвердження такої думки, варто процитувати слова Ю.Л. Власова, який зазначає, що історично повноваження парламенту щодо тлумачення норм права були закріплені у Конституції України від 20 квітня 1978 р. та Конституційному Договорі від 8 червня 1995 р. У 1996 р, приймаючи чинну Конституцію України, Верховна Рада України делегувала свої повноваження щодо офіційного тлумачення Конституційному Суду України [27, с. 121].

Як зазначає Є.О. Зверєв, важливістю такого тлумачення є те, що даний орган може відразу усувати недоліки юридичної практики, визнаючи такий акт таким, що не відповідає Конституції України [9, с. 102-103].

Окрім конституційних судів, важливими суб'єктами тлумачення є національні суди. Саме на них Є.О. Зверєв покладає важливе значення як суб'єктів тлумачення, з огляду на їх досвід та фаховий рівень у питаннях щоденного застосування права [9, с. 102-103]. Це дозволяє їм дійсно професійно та якісно тлумачити відповідні норми міжнародних договорів.

У даному випадку дуже важливу думку зазначає О.О. Мережко, який посиляється на німецьких цивілістів К. Цвайгерта та Х. Кетца, які зазначають, що в питанні волевиявлення не можна обмежуватись лише значенням, яке в нього вклав суб'єкт такого волевиявлення, «визначальним є значення, якого могла б надати такому волевиявленню уявна розумна людина у становищі адресата цього волевиявлення», яка надає висновок про його зміст та суть не лише на основі його письмово зафіксованого тексту, а і з врахуванням усіх інших відомих обставин, що мають значення у такій ситуації [2, с. 268-269].

Така позиція закріплена у міжнародних договорах, зокрема статті 8 Конвенції Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11 квітня 1980 року, яка закріплює, що «заява чи інша

поведінка сторони тлумачаться згідно з її наміром», а якщо дане положення застосувати неможливо, тлумачення здійснюється «згідно з тим розумінням, яке мала б розумна особа, котра виступає в тій самій якості, що й інша сторона за аналогічних обставин». У такому випадку необхідно враховувати всі відповідні обставини, включаючи переговори, будь-яку практику, яку сторони встановили у своїх відносинах, звичаї і будь-яку наступну поведінку сторін [43].

Відповідно до п. 4.1, 4.2. Принципів міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT), тлумачення здійснюється відповідно до наміру сторін, а якщо таких визначити неможливо, то тлумачення повинно здійснюватися із врахуванням знань, які аналогічне іншій стороні розумне обличчя надавало б таким діям в таких же обставинах. З огляду на це, у п. 4.3. Принципів УНІДРУА зазначається, що до уваги повинні братись усі обставини, зокрема, практика, яка встановлена сторонами у їх взаєминах, характер і мета договору, звичаї, поведінка сторін після укладення договору, загальноприйняте у певній сфері підприємницької діяльності значення термінів та виразів [44].

З огляду на це, варто звернути увагу на недоліки тлумачення національними судами.

Першим з них є те, що суди у переважній більшості випадків працюють саме з нормами національного права і досвід використання та більш того тлумачення міжнародного права є дуже низьким. Є.О. Зверев зазначає, що така проблема притаманна державам, в яких судова гілка влади є перевантаженою [9, с. 103]. Зокрема, як і в Україні. Таке перевантаження не дозволяє суддям вдосконалювати свою кваліфікацію.

Другою проблемою, на думку Є.О. Зверева є складність співставлення та поєднання норм міжнародного права з національним. Це спричиняється тим, що міжнародні договори після їх ратифікації стають частиною національного законодавства, що створює можливість неправильного розуміння природи норм, що тлумачаться [9, с. 103]. Адже в будь-якому випадку суддя повинен

роз'яснювати такі норми через призму того, що вони є продуктом міжнародного права і при їх тлумаченні потрібно застосовувати принципи та звичаї міжнародного права, враховувати наміри сторін, що укладали даний міжнародний договір та обов'язково брати до уваги допоміжні матеріали та усі доступні обставини, що не викладені в тексті норми, про які зазначалось вище.

Окремо також виділяється проблема співставлення норм приватного (елементи якого, безумовно, містять міжнародні договори) та публічного (елементи якого з'являються після включення такого договору в систему національного законодавства) права [9, с. 103]. Об'єднання їх основних елементів визначає характер та особливості міжнародних договорів, і відповідно, багато в чому їх відмінна природа, утворює складнощі у процесі тлумачення. Це відбувається більшою мірою з огляду на відмінності їх засадничих основ та механізмів правового регулювання.

Четверта проблема, яку виділяє Є.О. Зверев, є «відсутність досвіду роботи з документами, складеними за іншими правилами та вимогами ніж ні, що приймаються у відповідній державі». Автор зазначає, що міжнародні договори не враховують традицій та юридичної техніки цієї держави. І відповідно зустрічаючись із такого роду документами, судді можуть мати складнощі із встановленням змісту таких актів. Це, як підкреслює автор, стосується більше судів континентальної системи права, адже суди англо-саксонської системи звикли до відмінностей у документах, спричинених прецедентним правом [9, с. 103].

Продовжуючи аналіз проблеми, пов'язаної з дуалістичною системою співвідношення між національним правом та нормами міжнародних договорів, варто зазначити за принципи, вироблені англійськими судами в процесі тлумачення міжнародних договорів, які в деякій мірі пом'якшують такі проблеми [2, с. 271].

О.О. Мережко групує такі принципи та виділяє основні з них:

1. Якщо закон, що здійснює імплементацію міжнародного договору, є досить чітким та зрозумілим, із відсутністю двозначності, то суд розглядатиме не норми самого міжнародного договору, а норми даного закону [2, с. 271]. Це як на мене є важливим аспектом правової визначеності, яка забезпечує стабільність національного законодавства та стимулює самого нормотворця до чіткого та зрозумілого викладення норм міжнародного права у системі права держави. Відповідно належне та глибоке розуміння міжнародного договору та його положень, як первинного акту, його намірів та цілей, самим законодавцем спрощує у такому випадку роботу суду у питаннях необхідності тлумачення таких положень у майбутньому.

2. Якщо ж такий закон містить двозначні та не чіткі положення та терміни, суд звертається до міжнародного договору, на основі якого такий закон прийнятий, для аналізу його положень [2, с. 271]. Даний принцип є дуже важливим, так як передбачає вимогу звернення суду до першоджерела, до намірів та цілей сторін договору, їх правовідносин, подальшої поведінки, звичаїв та інших додаткових матеріалів, які допоможуть встановити реальний зміст положень, що тлумачаться.

3. У випадку тлумачення таких двозначних та не чітких положень, воно здійснюється судом із врахуванням міжнародних зобов'язань Великобританії, не виключаючи також неінкорпоровані в національну систему акти, такі як Європейську конвенцію про права людини та інші [2, с. 271]. Третій принцип, напевно, найбільшою мірою спрощує та усуває проблеми співвідношення національного права та норм міжнародних договорів при тлумаченні, вимагаючи узгоджувати таке тлумачення з усіма міжнародними зобов'язаннями держави, навіть не імplementованими у національне законодавство.

4. Включені положення міжнародного договору у національне законодавство, як частина такого законодавства тлумачаться судом відповідно до норм міжнародного права, а саме статей 31-33 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [2, с. 271]. Даний принцип

спрямований також на спрощення тлумачення та зокрема усунення проблеми співвідношення норм національного права та норм міжнародного права. Його важливість полягає у тому, що він вимагає від національних судів здійснювати тлумачення норм міжнародних договорів відповідно до міжнародного права, звичаїв та відповідних принципів. Це так само підвищує якість тлумачення, так як міжнародні договори насамперед створюються на міжнародному рівні та мають міжнародно-правову природу походження, яку потрібно обов'язково враховувати при тлумаченні.

Якщо звертатися до американської судової практики, то у ній також сформувались певні правила тлумачення. Американські суди найбільше приділяють уваги не тексту договору, а намірам сторін, що його укладали, об'єкту та цілі такого договору. Також у випадку наявності кількох можливих варіантів тлумачення, суд обере той, який захищає приватні права та інтереси [2, с. 271]. Як ми бачимо, така позиція трішки відрізняється від наведених раніше, серед правил тлумачення.

Окрім цього, варто зазначити, що статті Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року, які містять правила тлумачення, не застосовуються судами США, так як США не є учасником даної конвенції. Американські ж суди важливого значення надають заявам уряду щодо тлумачення договору та Сенату США, і його версії тлумачення, яку він виражає під час надання згоди на ратифікацію договору президентом [2, с. 271].

Актуальним щодо цього питання буде також приклад, наведений Є.О. Зверєвом, який стосувався тлумачення Конвенції про уніфікацію деяких правил міжнародних повітряних перевезень 1929 року [9, с. 104]. У даній справі варто звернути увагу не на детальний опис обставин чи зміст доводів сторін, а на те, як суд США здійснює тлумачення. Щоб винести правомірне та справедливе рішення, він дійшов до висновку, що одним з необхідних кроків буде встановлення поняття «нещасний випадок», а саме його тлумачення. Відповідно для здійснення роз'яснення цього терміну суд не лише

проаналізував текст конвенції, а й дослідив попередні тлумачення та практику застосування державами-учасниками даного договору, вивчив прецеденти, які існували у США та здійснив детальний аналіз історії даної конвенції, обставини її прийняття та зміни, які до неї вносились. Окрім того, суд велику частину обговорень зосередив на Гватемальському протоколі, що вносив зміни до конвенції, проте не був ратифікований США [45, с. 544-548].

Неможливо не погодитись із думкою Є.О. Зверева, який такий приклад називає ідеальним алгоритмом тлумачення норми міжнародного договору в національному праві національним судом держави [9, с. 104]. Хоч дане тлумачення здійснювалось у англо-саксонській правовій системі, це чудовий взірець правильного підходу до тлумачення. Тобто суд максимально повно, об'єктивно та всебічно провів аналіз усіх можливих матеріалів тлумачення, звернувся до прецедентів та практики судів, звертався до багатьох неправових джерел та аналізував міжнародні акти, які не є чинними щодо його держави.

Такий професійний та якісний підхід до тлумачення, на жаль, важко знайти в Україні. Це спричинено завантаженістю суддів, відсутністю їх фахового прогресу та низьким рівнем підготовки.

Окрім цих проблем, при тлумаченні, можуть виникати колізії між встановленими на різних рівнях регулювання правилами тлумачення. А саме міжнародно-правовими нормами тлумачення (статті 31,32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року) та звичаєвими нормами, нормами тлумачення, що закріплені у самому договорі та національними положеннями про тлумачення. Як зазначає О.О. Мережко, насамперед перевага надається положенням міжнародних договорів, як спеціальним нормам, а вже далі загальним міжнародним нормам тлумачення і відповідно національним [2, с. 273].

Також О.О. Мережко пропонує доповнити Закон України «Про міжнародні договори» новими положеннями, закріпивши на його рівні особливості та правила тлумачення міжнародних договорів, що ґрунтуватиметься на правилах тлумачення, що враховують міжнародний

характер та природу такого договору та будуть відповідати міжнародним нормам та звичаям, закріпленим у статті 31 та 32 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року [2, с. 273]. Із зазначеними пропозиціями неможливо не погодитись, вони є та будуть актуальними завжди, зокрема у питаннях підвищення якості та фаховості судового тлумачення в Україні.

Отже, проаналізувавши питання суб'єктів тлумачення міжнародних договорів, варто зазначити, що їх перелік є доволі широким. Часто науковці поділяють їх на тих, хто здійснює офіційне та тих, хто здійснює неофіційне тлумачення. Однією з ознак, що їх розмежовує є обов'язковість такого тлумачення, як результату діяльності відповідного суб'єкта.

Найвищою юридичною силою у даному аспекті наділене автентичне тлумачення, що здійснюється стороною договору, що прийняла даний міжнародний договір чи спеціально уповноваженим на тлумачення його положень органом.

Щодо основних суб'єктів тлумачення міжнародних договорів, то серед них можна виділити міжнародні судові органи, арбітражні установи, міжнародні організації та несудові органи таких організацій, національні несудові органи, вчених-юристів та національні суди.

Усі зазначені суб'єкти зобов'язані чи мають право на тлумачення міжнародних договорів, яке вони здійснюють відповідно до встановлених на різних рівнях регулювання правил та принципів такого тлумачення. З огляду на це, варто наголосити на тому, що в Україні даний процес потребує вдосконалення та реформування задля розвитку правотлумачної діяльності у нашій державі, підвищення її якості та професійності.

Висновки до Розділу 2

Поняття тлумачення міжнародних договорів визначається науковцями через дві категорії, де перша означає інтелектуальний процес, спрямований на роз'яснення реального змісту норми міжнародного договору, а друга є результатом такого процесу роз'яснення. Об'єктом даного процесу є воля суб'єкта, який створював дану норму права, зміст такої норми, а предметом виступає сам текст норми права.

Як зазначав Г. Радбрух, інтерпретатор повинен розуміти закон краще ніж його творець. Відповідно для цього, суб'єкт тлумачення має здійснювати свою діяльність із чітким розумінням та узгодженням такого процесу із основними теоріями та підходами до тлумачення, застосовуючи при цьому способи та правила тлумачення, вироблені юридичною та доктринальною практикою.

Науковці виділяють три основні теорії тлумачення. Першою з них є теорія контекстуалізму, яка визначає, як мету тлумачення, встановлення наміру суб'єкта, який створював норму права. Другою виділяють теорію текстуалізму, яка спрямована на встановлення змісту саме тексту норми. І третя, телеологічна теорія, націлена на встановлення об'єкта та мети міжнародного договору та його норм. За своєю суттю та особливостями, третя теорія видається найбільш вдалою, адже вона спрямована на визначення саме призначення та мети норми права. Відповідно при такому підході норма не є залежною від волі її творця, тим паче від форми її вираження та об'єктивації. При цьому, на думку приходить слушний вислів того ж Г. Радбруха, який наголошував, що закон повинен бути мудрішим, ніж його автор, що ще раз підтверджує переваги телеологічної теорії та підкреслює те, що норма права, в цілях тлумачення, не повинна обов'язково залежати від форми вираження та волі творця, а встановленню підлягає саме призначення та завдання, які така норма покликана виконувати.

Способи тлумачення у свою чергу тісно пов'язані із названими вище теоріями та серед них виділяють граматичний, логічний, системний, телеологічний, історико-політичний та спеціально-юридичний. Усі вони мають комплексний характер та лише їх спільне застосування дозволить досягти мети тлумачення, а саме з'ясування дійсного змісту положень міжнародного договору.

Питання ж класифікації видів тлумачення, тісно пов'язане із суб'єктами даного процесу. Відповідно на доктринальному рівні виділяють тлумачення офіційне та неофіційне. Критерієм розмежування між зазначеними видами є статус суб'єкта, який проводить тлумачення та юридична сила результатів такого тлумачення. Офіційне здійснюється міжнародними судовими органами, арбітражними установами, міжнародними організаціями та несудовими органами таких організацій, національними несудовими органами та національними судами. Відповідно результати такого тлумачення є обов'язковими для осіб, на яких вони спрямовані. У свою чергу, неофіційне тлумачення стосується доктринального, професійного та побутового тлумачення та здійснюється в основному представниками науки та вченими-юристами. Воно відповідно позбавлене юридичної сили, проте його вектор, що спрямований на розвиток правотлумачної та правозастосовної діяльності, дуже часто має визначальний вплив на тлумачення офіційне, суб'єкти якого посиляються на результати роз'яснень зазначених представників науки.

Окрім цього, варто звернути увагу на те, що в Україні процес тлумачення норм міжнародних договорів потребує вдосконалення та реформування, задля розвитку та підвищення його якості та професійності. Адже проаналізований у даному розділі досвід провідних країн, їх тенденції та правила тлумачення, рідко застосовуються у нашій державі, зокрема національними судами. Дана проблема є комплексною та глибокою, вона великою мірою залежить від якості освіти, фаховості суддів та процесів інтеграції нашої, зокрема судової системи, до провідних світових стандартів застосування та тлумачення норм права.

РОЗДІЛ 3

ТЛУМАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ СУДАМИ УКРАЇНИ

3.1. Тлумачення міжнародних договорів Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції

Судові органи є одними із найголовніших суб'єктів тлумачення норм міжнародних договорів. Це спричинено тим, що саме суди безпосередньо працюють із застосуванням норм права, відповідно і з'ясування їх змісту найчастіше постає в рамках судового розгляду. Якщо аналізувати практику та досвід країн, то найчастіше держави надають обов'язок тлумачення норм саме судовим органам. В першу чергу такі обов'язки покладаються на конституційні суди. Зокрема, стаття 147 Конституції України закріплює, що «Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених цією Конституцією випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції» [14]. Таке ж положення закріплено і в Законі України «Про Конституційний Суд України». Окрім того, пунктом 3 частини 1 статті 7 Закону України «Про Конституційний Суд України» до повноважень Конституційного Суду України належить, зокрема «надання за зверненням Президента України або щонайменше сорока п'яти народних депутатів України, або Кабінету Міністрів України висновків про відповідність Конституції України чинних міжнародних договорів України або тих міжнародних договорів, що вносяться до Верховної Ради України для надання згоди на їх обов'язковість» [42].

На підтвердження зазначених положень, варто навести слова Ю.Л. Власова, який підкреслює, що історично повноваження парламенту щодо тлумачення норм права були закріплені у Конституції України від 20

квітня 1978 р. та Конституційному Договорі від 8 червня 1995 р. У 1996 р, приймаючи чинну Конституцію України, Верховна Рада України делегувала свої повноваження щодо офіційного тлумачення Конституційному Суду України [27, с. 121].

Також варто погодитись із позицією Є.О. Зверєва, який важливою рисою тлумачення такого суб'єкта виділяє те, що даний орган може відразу усувати недоліки юридичної практики, визнаючи такий акт таким, що не відповідає Конституції України, окрім того, автор наводить слова колишнього голови Конституційного Суду України М.Ф. Селівона, який зазначає, що «орган конституційної юрисдикції України звертався до положень міжнародно-правових актів більш як у третині своїх рішень». [9, с. 102-103, с. 155].

З огляду на те, що повноваження з тлумачення Верховна Рада України делегувала даному конституційному органу, можна віднести офіційне тлумачення Конституційного Суду України до автентичного. І відповідно це підтверджує також і думка М.І. Козюбри, що «особливість тлумачення Конституції, яке дається Конституційним Судом, полягає в тому, що воно є, висловлюючись звичайною для нас термінологією, офіційним, тобто обов'язковим для всіх суб'єктів права, в тому числі парламенту» [27, с. 123-124].

Також варто зазначити, що Конституційний Суд України у своїй Ухвалі №27-у від 24.05.2001 року зазначав, що він не наділений повноваженнями на тлумачення норми міжнародного права, проте, як зазначає Є.О. Зверєв, що таке тлумачення має право на існування саме щодо міжнародних договорів, що є ратифікованими законами України та являються частиною національного законодавства і відповідно такий закон і може тлумачитись [9, с. 155-156].

Це питання мало досліджене на доктринальному рівні та зокрема, усі наявні нормативні акти в Україні прямої вказівки на таке повноваження не містять. Проте, в основному Конституційний Суд України здійснює таке тлумачення з огляду на передбачене для нього повноваження з надання за зверненням Президента України, народних депутатів України, або уряду

висновків про відповідність Основному закону держави чинних міжнародних договорів або тих, що вносяться до парламенту для надання згоди на їх обов'язковість.

Також варто погодитись із думкою Н. Сергієнка, яку наводить у своїй праці Є.О. Зверєв про те, що відсутність наукових досліджень на тему повноважень Конституційного Суду України щодо тлумачення міжнародних договорів пов'язана із позитивістськими поглядами багатьох представників науки, які полягають у тому, що нормативні акти прямої вказівки на таке повноваження не дають, відповідно і проблеми у такому тлумаченні немає [9, с.155-156].

Якщо ж звертатись до практики Конституційного Суду України у питаннях тлумачення міжнародних договорів, то у більшості випадків суд просто звертається до норм таких договорів для обґрунтування своєї позиції, не проводячи при цьому глибокого аналізу таких норм [9, с.163]. Тобто практики широкого тлумачення норм міжнародних договорів Конституційним Судом України не знайти, така тенденція характеризує форму застосування міжнародних норм українськими судами. Зокрема у рішенні Конституційного Суду України від 14.12.1999 року № 10-рп/99 (справа про застосування української мови), суд посилається на положення Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин, Угоди з питань, пов'язаних з поновленням прав депортованих осіб, національних меншин і народів, Конвенції про забезпечення прав осіб, які належать до національних меншин [46]. У свою чергу, у рішенні від 14.03.2014 № 2-рп/2014 (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим), суд звертається до Статуту Організації Об'єднаних Націй, Заключного акту Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 року, Рамкової конвенції про захист національних меншин 1995 року [47]. А у рішенні від 08.10.2008 року № 20-рп/2008 (справа про страхові виплати) на ряд міжнародних договорів, що закріплюють принцип соціального захисту громадян [48]. Відповідно зазначені посилання Конституційного Суду України не містять аналізу даних

положень міжнародних договорів та їх роз'яснення, вони спрямовані лише на обґрунтування позиції суду, задля надання їй більшої ваги.

Важливим аспектом у розрізі даної теми дослідження є застосування Конституційним Судом України Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та звернення його до практики та рішень Європейського суду з прав людини.

Щодо цього варто зазначити думку Є.О. Зверева про те, що застосування у своїй практиці тлумачень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод є «одним із способів реалізації повноважень Конституційного Суду України на тлумачення законодавчих актів України (в тому числі й міжнародних договорів)» [9, с. 164].

Як зазначає С.Г. Серьогіна, «якість та юридична техніка такого застосування ще далекі від оптимальних», окрім того, з такими проблемами зіткнулись такі ж органи інших країн СНД, зокрема Білорусі, Росії, Молдови та інших [49, с. 42].

А відповідно звертаючись до тлумачень Європейського суду з прав людини, Конституційний Суд України застосовує телеологічну теорію, так як даний європейський орган «може давати динамічне тлумачення Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, роблячи такі тлумачення тілом цієї конвенції, що є ознакою телеологічного способу тлумачення» [9, с.165].

Науковці виділяють три основні підходи до застосування Європейської конвенції та практики Європейського суду з прав людини Конституційним Судом України [50, с. 58].

С.Г. Серьогіна підкреслює, що перший з них, є найпростішим та найуразливішим. Він передбачає випадки, коли Конституційний Суд України лише опосередковано згадує європейські принципи та стандарти в контексті питання предмету спору, не називаючи їх [49, с. 43]. У такому випадку можна навести у приклад рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 року № 19-рп/2004 у справі про незалежність суддів як складову їхнього статусу, де

суд зазначив, що засади незалежності суддів закріплені також у Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, підтверджуються практикою Європейського суду з прав людини та передбачені ще низкою інших міжнародних документів, які суд перерахував по назвах [51]. Отже, у такому випадку судом не називаються конкретні положення та статті Конвенції, не наводяться рішення Європейського суду з прав людини по даним правовідносинам, не зазначаються їх фрагменти та висновки суду по даних питаннях, лише просто максимально загальна згадка такий актів та практики, без будь-якої конкретизації.

Другий спосіб полягає в тому, що суд зазначає конкретні статті та положення Конвенції та називає найбільш відомі справи, в яких міститься позиція Європейського суду з прав людини щодо даних норм, як обґрунтування своєї позиції. Як зазначає С.Г. Серьогіна, цей спосіб більш доказовий ніж перший, проте у випадку, коли такі норми викладені досить абстрактно та загально, простого цитування та згадування таких положень недостатньо [49, с. 43]. Зокрема у справі № 6-рп/99 від 24.06.1999 року про фінансування суддів Конституційний Суд України посилається, як на обґрунтування власної позиції, на статтю 6¹ Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, у якій серед засобів захисту прав і свобод людини і громадянина особлива роль належить незалежному і безсторонньому суду [52]. Прикладом також може бути справа № 9-рп/2012 від 12.04.2012 року, у якій зазначено посилення на те, що рівність та недопустимість дискримінації особи є фундаментальними цінностями світового співтовариства, що закріплюють міжнародні акти з питань захисту прав людини. Відповідно далі суд лише перераховує їх назви [53]. Так само обґрунтовує свою позицію Конституційний Суд України і у справі № 15-рп/2004 від 02.11.2004 року про призначення судом більш м'якого покарання [54].

Найбільш вдалим та доцільним вважається третій спосіб, до якого Конституційний Суд України вдається все частіше. Він стосується випадків, коли Суд не лише називає статті Конвенції та відомі рішення Європейського

суду з прав людини, а й звертається до їх дійсного та розгорнутого змісту [49, с. 43]. Зокрема у рішенні № 13-рп/2001 від 10.10.2001 року Конституційний Суд України звернувся до статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, яка стосується того, що право власності може обмежуватись, зокрема державою для здійснення контролю за користуванням майном відповідно до загальних інтересів. Далі суд здійснив детальний аналіз правовідносин та дійшов до того, що зазначена у справі ситуація та відповідне обмеження держави може призвести до втрати громадянами своєї власності. З огляду на це, суд звернувся до позиції, викладеної в рішенні Європейського суду з прав людини у справі «Джеймс та інші проти Сполученого Королівства» від 21.02.1986 року, яка зазначала, що попри існування права держави на обмеження права власності, слід розуміти, що такі обмеження не повинні призводити до повної втрати таких об'єктів права власності [55]. Також, як приклад, можна навести рішення № 1-рп/2011 від 26.01.2011 року у справі про заміну смертної кари довічним позбавленням волі, у якій Конституційний Суд України посилається на практику Європейського суду з прав людини, наводить його аргументацію, висновки та статті Конвенції, встановлює їх зміст. Зокрема, суд зазначає, що «у разі наявності відмінностей між діючим на час вчинення злочину кримінальним законом та кримінальним законом, що набрав чинності перед винесенням остаточного судового рішення, суди повинні застосовувати той закон, положення якого є більш сприятливими для обвинуваченого». Відповідно у цій частині Конституційний Суд України наводить положення рішення у справі "Скоппола проти Італії" від 17 вересня 2009 року та посилається на статтю 7 Конвенції [56]. Відповідно, щодо попереднього прикладу, варто також згадати, як зазначає Є.О. Зверєв, одне з найбільш доленосних рішень Конституційного Суду України [9, с. 164]. До нього відносять рішення від 29.12.1999 року № 11-рп/99 у справі про смертну кару. Перш за все, Конституційний Суд України вирішує питання значення терміну «свавільно», із статті 27 Конституції України, яким закріплене невід'ємне право кожної

людини на життя і роз'яснення якого не було розкрито до цього. Відповідно суд звертається до статті 6 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права 1966 року, до проектів Конституції України, що в різний час розглядались у комісіях Верховної Ради України, чинного Основного закону та тенденцій практики застосування Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року. Окрім того, Конституційний Суд України звертається до статті 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та посиляється на невідповідність застосування смертної кари даній статті, що закріплюється у практиці Європейського суду з прав людини [57]. Відповідно Конституційний Суд України дійсно у багатьох своїх справах, хоч і не широко та глибоко тлумачить міжнародні договори, проте намагається використовувати їх положення, роз'яснювати певні їх терміни, посиляючись у свою чергу на практику Європейського суду з прав людини щодо тлумачення норм Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та усі інші допоміжні матеріали, зокрема проекти законів та Конституції, які розглядались комісіями парламенту. Це все, хоч і не є досконалим, проте узгоджується, як на мене, із правилами, теоріями та способами тлумачення, що були досліджені у 2 Розділі даної роботи.

На мою думку, саме таким має бути звернення Конституційним Судом України до міжнародних договорів та їх положень у здійсненні своєї діяльності. Адже, як слушно підкреслює С.Г. Серьогіна: «У протилежному разі аргументація перетворюється на констатацію, а рішення суду позбавляється належного обґрунтування й доказовості» [49, с. 43].

Також Є.О. Зверев підіймає важливе питання можливості виникнення випадків із конкуренцією тлумачень, зокрема коли Конституційний Суд України з'ясовує певні міжнародні положення по-іншому ніж це зазначає Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод та практика її застосування Європейським судом з прав людини. Автор у своєму дослідженні приходить до того, що ідеальним варіантом, хоч і не без винятків, було б розмежування повноважень тлумачення даних органів, зокрема у питаннях

тлумачення Конвенції в рамках міжнародного права пріоритет надавати Європейському суду з прав людини, а у національних питаннях – тлумаченням Конституційного Суду України [9, с. 162].

Схожу думку наводить і С.Г. Серьогіна, яка зазначає приклад діяльності Конституційного Суду Німеччини, який наголосив на тому, що рішення Європейського суду з прав людини німецькі суди повинні лише враховувати та обережно пристосовувати до національного законодавства [49, с. 44]. Відповідно дане питання багато в чому стосується того, щоб повноваження Конституційного Суду України, як єдиного органу конституційної юрисдикції, що здійснює офіційне тлумачення Основного закону та інших актів, не зводилося суто до констатації фактів вже досліджених Європейським судом та не передбачало сліпого узгодження його практики із своєю, а стосувалося власного тлумачення та дослідження усіх важливих аспектів із зверненням до дійсного змісту норм міжнародних договорів, що у свою чергу не виключало б і врахування національних інтересів держави.

Окрім цього, варто зазначити, що Конституційний Суд України звертається також і до законодавства Європейського Союзу. Це можна простежити зокрема у рішенні від 10.11.2011 року № 15-рп/2011 у справі про захист прав споживачів кредитних послуг, де свою позицію суд обґрунтовує серед усіх доводів також на основі Директиви 2005/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 11 травня 2005 року та Директиви 2008/48/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 квітня 2008 року про кредитні угоди для споживачів [58]. Є.О. Зверев прирівнює даний підхід до практики використання міжнародних несудових організацій, що демонструє те, що Конституційний суд звертає увагу у своїх рішеннях і на практику зазначених органів [9, с. 166].

Також Є.О. Зверев виділяє ще одну особливість практики Конституційного Суду України, яка полягає у посилянні ним на свої попередні рішення [9, с. 166]. На підтвердження автор наводить рішення від 14.12.2011 року № 19-рп/2011 у справі про оскарження бездіяльності суб'єктів владних

повноважень щодо заяв про злочини, у якому суд зробив відсилку до свого попереднього рішення та сформульованої в ньому правової позиції, яка кореспондується із статтями Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та положеннями інших міжнародних договорів [59].

З огляду на це, можна зробити висновок, що хоч і Конституційний Суд України звертається до тлумачення міжнародних договорів, найчастіше це здійснюється у формі використання тлумачення іншого міжнародного органу задля підсилення аргументації власних рішень та рівня обґрунтування позиції суду.

Окрім Конституційного Суду України, тлумачення міжнародних договорів здійснюється судами загальної юрисдикції.

Проте якщо звертатись суто до процесу тлумачення судами, то Є.О. Зверев зазначає, що він характеризується відсутністю загальноприйнятого порядку тлумачення договорів, як єдиного уніфікованого права для усіх судів. Автор наголошує на тому, що йому «не вдалося знайти жодного рішення судів касаційної інстанції чи Верховного Суду України, де б цій проблемі приділялась увага» [9, с. 171].

Проте варто зазначити за ряд рішень судів, які наводить як особливий приклад Є.О. Зверев, зокрема Постанова Господарського суду Автономної Республіки Крим у справі № 2-24/17536-2007А від 21 березня 2008 р. та рішення подальших інстанцій, у яких було зазначено наступне: «Оснoву для тлумачення міжнародних договорів становить Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23.05.1969, що у статтях 31- 33 містяться основні правила тлумачення міжнародних договорів. Конвенція вимагає, щоб міжнародний договір тлумачився сумлінно, а термінам варто надавати звичайного значення в їхньому контексті з урахуванням об'єкта та цілей договору» Відповідно суд не лише застосував тлумачення, а й пояснив на основі чого воно зроблене [9, с. 171-172].

Також варто звернутись до рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 26.04.2021 року № 802/671/15-а, у якому ним також

було зазначено, що стаття 31 Віденської конвенції визначає загальне правило тлумачення, яке встановлює, що «договір повинен тлумачитись добросовісно відповідно до звичайного значення, яке слід надавати термінам договору в їхньому контексті, а також у світлі об'єкта і цілей договору». Окрім цього, обґрунтовуючи своє рішення та цілі відповідних норм права та роз'яснюючи зміст їх положень з метою правильного застосування в конкретній ситуації, суд звертався до висновків Венеціанської комісії, Резолюції ПАРЄ № 1096, положень Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод та усталеної практики Європейського суду з прав людини з детальним аналізом аргументів та позицій суду у конкретних справах [60].

Окремо потрібно виділити випадки, коли суди при тлумаченні звертаються до наукових висновків. Прикладом може бути, наведена, Є.О. Зверевом, справа № К-8823/07, щодо якої Вищий адміністративний суд України виніс ухвалу 22 квітня 2008 року, яка стосувалась тлумачення Угоди про проведення узгодженої політики у визначенні тарифів, ратифікованої Законом України від 10 лютого 1998 року [9, с. 175-176]. Тлумачення зазначеної угоди здійснювалось також і на основі доктринального висновку, хоч його не було взято до уваги, проте сам факт такого використання тлумачення представників науки є проявом намагання суду всебічно та всесторонньо здійснити аналіз матеріалів з метою тлумачення.

Тлумачення міжнародних договорів здійснюється і на касаційному рівні. Як зазначає Є.О. Зверев найпопулярнішим міжнародним договором, який застосовується у такому випадку, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та практика її застосування, а саме тлумачення її положень, вироблені Європейським судом з прав людини [9, с. 176]. Зокрема Верховним Судом у складі об'єднаної палати Касаційного цивільного суду в результаті перегляду справи № 390/34/17 у постанові від 10 квітня 2019 року (касаційне провадження № 61-22315сво18) було надано правовий висновок щодо принципу добросовісності, який лежить в основі доктрини заборони суперечливої поведінки сторони правочину, *«venire contra factum proprium»*,

яка базується ще на римській максимі – «*non concedit venire contra factum proprium*» (ніхто не може діяти всупереч своїй попередній поведінці), в основі якої – принцип добросовісності. Щодо зазначеного, була наведена позиція Європейського суду з прав людини, яка полягає у тому, що «національні суди мають вибирати способи такого тлумачення, які зазвичай можуть включати акти законодавства, відповідну практику, наукові дослідження тощо» (Справа "Воловік проти України" (Заява № 15123/03) Окрім цього, суд розтлумачив поняття добросовісності за допомогою звернення до аналогічних правових висновків Великої Палати Верховного Суду та Принципів, визначень і модельних правил європейського приватного права [61]. Ще одним прикладом може слугувати Постанова Верховного Суду від 29.04.2021 року у справі №824/217/20 (провадження №61-1299ав21) про визнання та надання дозволу на виконання рішення Міжнародного комерційного арбітражного суду, де суд касаційної інстанції звернувся до з'ясування положень Нью-Йоркської Конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень 1958 року з посиланням на частину першу статті 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод з питання непропорційного втручання у право власності стягувача на присуджені грошові кошти [62]. До тої ж Нью-Йоркської Конвенції посилався і Верховний Суд України у своїй ухвалі від 24.11.2010 року у справі про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду в Україні. Суд у даній справі окрім міжнародного договору, звернувся також і до Постанови Пленуму Верховного Суду України від 24 грудня 1999 р. № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України», яку Є.О. Зверев виділяє як узагальнене «тлумачення певних частин вищезазначеної конвенції, щодо її застосування на території України» [9, с. 180].

Таке ж застосування положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини здійснюють і суди першої інстанції.

Як приклад можна навести рішення Господарського суду Харківської області від 27.04.2021 року у справі № 922/648/21, у якій суд наполягає на застосуванні принципу справедливості (ст. 2 ГПК України) замість закону (*praeter legem*) і всупереч закону (*adversus legem*), відповідно звертаючись до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прикріплюючи їх більш ніж п'ятьма конкретними справами Європейського суду з прав людини щодо різного роду аргументів (а саме «Надточій проти України», «Гурепка проти України № 2», «Серявін та інші проти України», «Руїс Торіха проти Іспанії», «Суомінен проти Фінляндії» та інші.). Окрім цього, суд застосовує римські доктрини, зокрема, що стосуються принципу добросовісності, тлумачить положення Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів ради Європи щодо якості судових рішень та Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [63]. Також застосовує статтю 1 Першого протоколу до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та тлумачення Європейського суду з прав людини, зокрема у справі "Суханов та Ільченко проти України" Харківський окружний адміністративний суд у рішенні від 26.04.2021 року (справа № 520/3931/21) [64].

Отже, з аналізу рішень Конституційного Суду України та судів загальної юрисдикції можна зробити висновок про те, що тлумачення ними здійснюється, як зазначає Є.О. Зверєв, «на позиціях комбінації всіх трьох основних теорій тлумачення», що були досліджені у попередньому Розділі [9, с. 166-167]. Проте до глибокого та детального тлумачення міжнародних договорів суди вдаються дуже рідко. У більшості випадків, міжнародні договори використовуються судами задля підсилення аргументації та

обґрунтування власної позиції. Найчастіше тлумачення певних положень міжнародних актів, їх термінів та понять на пряму не проводяться національними судами, а запозичуються від інших судових чи несудових міжнародних органів та організацій, серед яких насамперед можна виділити Європейський суд з прав людини, що здійснює тлумачення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод.

З огляду на це, науковці виділяють декілька способів такого використання міжнародних договорів, де перший, найпростіший, передбачає лише згадку назв міжнародних актів, навіть без викладення їх положень, другий – передбачає посилення суду на конкретні статті міжнародного договору та обґрунтування зазначених позицій також рішеннями міжнародних судових органів, а третій, найбільш вдалий та професійний спосіб, окрім детального посилення на норми та аргументи міжнародних договорів та рішень міжнародних судових органів, передбачає також і звернення до дійсного змісту їх положень, роз'яснення їх національними судами.

Отже, провівши аналіз судової практики тлумачення міжнародних договорів, варто зазначити, що суди дуже рідко вдаються до реального та дійсного тлумачення, чи бодай схожих та наближених до нього процесів. В основній своїй масі такі тлумачення є вторинними, тобто такими які базуються на тлумаченнях більш авторитетних міжнародних органів. Відповідно даний процес у більшості випадків зводиться до констатації вже досліджених фактів, зокрема Європейським судом з прав людини та часто передбачає сліпе узгодження його практики із практикою національних судів.

3.2. Стан та проблеми тлумачення міжнародних договорів судами України

Міжнародні договори відіграють важливу роль у міжнародній правовій системі, впливаючи своїми положеннями на національні системи права. Саме міжнародні договори закріплюють та впроваджують нові правові режими та

підходи, виводять на високий рівень стан захисту прав та свобод кожної людини, задають вектор та шлях розвитку людства та його основоположних цінностей. Держави ратифікують такі угоди, імплементують їх у власне законодавство, створюють навколо заданих цінностей свої нормативно-правові акти та відповідно застосовують такі положення у конкретних ситуаціях. Так з'являється сама потреба тлумачення правових норм, з'ясування їх дійсного та реального змісту з метою правильної їх реалізації.

У попередніх розділах зазначалось, що норми права у своєму вигляді та формі вираження є загальними та неперсоніфікованими. Проте як вірно підкреслює М.І. Козюбра, «реалізуються ж вони в конкретних діях осіб в конкретних обставинах. Тому їх реалізація у будь-якій формі вимагає наближення змісту норми до конкретної ситуації, конкретних фактів і стосовно конкретних осіб, тобто переходу від загального до одиничного. Без тлумачення такий перехід є нездійсненим». Саме це він виділяє як основний чинник, що зумовлює потребу у тлумаченні норм права [66, с. 251].

З огляду на це, задля того, щоб встановити стан тлумачення міжнародних договорів та виокремити проблеми такого процесу, варто перш за все виділити потреби, які таке тлумачення спроможне задовільнити та яке насамперед його покликання.

Як зазначає М.І. Козюбра, необхідність в тлумаченні зумовлюється технічною недосконалістю формулювання норм права (неясністю та неточністю їх мови); неоднозначністю використаної термінології, її незрозумілістю, яка також може бути викликана запозиченням такої термінології із іноземних мов, неточністю її перекладів; використанням оціночних понять у нормах, властивості та риси яких не визначені; наявністю колізій між нормами, прогалинами у правовому регулюванні та, звичайно, впливом норм міжнародного права та практики тлумачення норм (зокрема Європейського суду з прав людини), які є визнані на світовому рівні, на національні правові системи [66, с. 251].

Усі ці питання може вирішити процес тлумачення та відповідно жодна держава не позбавлена необхідності їх вирішення, Україна не виняток.

Як було встановлено у попередньому підрозділі, тлумачення міжнародних договорів здійснюється судами, які такі норми безпосередньо застосовують. Вони у переважній більшості випадків здійснюють тлумачення зазначених актів, як частин національної правової системи, як джерел національного права.

На основі проаналізованих рішень судів, їх правових позицій та способів тлумачення міжнародних договорів, можна зробити висновок, що зазначений процес не позбавлений недоліків та проблем. Не дивлячись на різний правовий статус взятих до уваги судових органів, недоліки тлумачення ними міжнародних договорів схожі.

Перш за все, варто зазначити, що існує тенденція, у якій суди у своїй практиці не вдаються до глибокого аналізу та тлумачення норм міжнародних договорів. Найчастіше вони застосовують положення таких актів та посилаються на вже проведене тлумачення їх положень, що було здійснене іншими міжнародними органами, як аргументацію та обґрунтування власної позиції. Тобто одним із недоліків тлумачення міжнародних договорів можна виділити те, що на пряму таке тлумачення ними не проводяться, воно у більшості випадків запозичуються від інших, більш авторитетних судових чи несудових міжнародних органів, серед яких насамперед можна виділити Європейський суд з прав людини. Часто таке тлумачення зводиться до відсилання та констатації вже досліджених фактів зазначеного суду та передбачає узгодження його практики із практикою національних судів.

Більш того в Україні не має закріпленого порядку тлумачення міжнародних договорів чи якоїсь сталої практики з приводу цього, що можна було б виділити в ще одну проблему. Відповідно це породжує хаос такого тлумачення, яке може здійснюватися суддями у різний спосіб, на основі міжнародних норм, зокрема Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року чи навпаки, може ґрунтуватись на вітчизняних правилах

тлумачення, які не завжди відповідають сучасним викликам правової реальності. Відсутність єдиного підходу до тлумачення чітко впливає також і з аналізу судової практики у підрозділі 3.1. даної роботи.

Третьою проблемою є те, що судове тлумачення міжнародних договорів часто, як і доктринальні дослідження даного питання, обмежені більш застарілим граматичним та системним тлумаченням, звернені до вітчизняних здобутків науки та практики, ігноруючи при цьому сучасні концепції телеологічного тлумачення зокрема. Це пов'язано з тим, що українські судді не звертаються до ґрунтового та глибокого вивчення міжнародної практики та досвіду зарубіжних країн, вони часто відділені від даних здобутків фаховим рівнем, мовним бар'єром та надмірною завантаженістю. Також важливе значення у даному аспекті має і вітчизняна наука, зокрема при навчанні суддів та підвищенні їх фахового рівня. Як на мене, вона оперує застарілими методами та способами тлумачення, у яких перш за все переважає текстуалізм, на противагу сучасній телеологічній теорії та контекстуалістичним течіям. Багато представників науки та відповідно судді, як особи, які застосовують знання, отримані у вищих навчальних закладах від таких представників, звертаються до застарілих вітчизняних поглядів, часто стаючи на сторону позитивізму. Відповідно надають основну увагу тому, що викладено на папері, ігноруючи при цьому наміри сторін, їх цілі та мету, яка вкладена у зазначену норму, її передумови та обставини прийняття, що є дуже важливими об'єктами дослідження при тлумаченні.

Як на мене, зразковим тлумаченням міжнародних договорів можуть похизуватись передові країни англо-саксонської правової системи, які дійсно вдаються до глибокого та ґрунтового роз'яснення їх положень. Відповідно практика судових органів таких країн ніколи не стоїть на місці та застосовує передові та сучасні методи тлумачення. Вірно щодо цього зазначає Є.О. Зверєв, що «сучасні підходи до тлумачення в англо-саксонських судах перевагу надають телеологічній та контекстуалістичній теоріям тлумачення, вважаючи текстуалізм - пережитком минулого» [67, с. 70].

Відповідно національним судам потрібно переймати міжнародний досвід та впроваджувати його у власну практику. Щодо цього актуальною є також думка М.І. Козюбри, який зазначає, що «законодавство ніколи не утворює якусь завершену, замкнену систему, з якої можна «вивести» рішення у справі за допомогою суто понятійно-логічних засобів без будь-яких власних оцінок». Задля цього суддям «доводиться залучати додатковий нормативний матеріал, який нерідко знаходиться за межами національних законодавчих текстів». М.І. Козюбра виділяє, що окрім законодавчих текстів, судді повинні звертатись до надбань правової доктрини, міжнародних договорів та міжнародної та національної судової практики, що відповідно дозволить краще реагувати на зміни у суспільному житті та надасть такому тлумаченню динамізму [66, с. 279-280].

Як зазначає Є.О. Зверев, «Україна приєдналася до низки важливих міжнародних конвенцій, які містять фундаментальні норми, зокрема про права людини. Ці норми постійно розвиваються і вдосконалюються як практикою міжнародних судових органів, так і практикою судів іноземних держав, у рішеннях яких можуть мати місце важливі концепції, які до того не відомі були вітчизняній юридичній науці» [9, с. 169]. Отже, відсторонюючись та не використовуючи сучасні тенденції та концепції тлумачення, українські судові органи будуть стояти на місці, не встигаючи за розвитком суспільних відносин, що у свою чергу може спричинити неможливість забезпечення належного захисту прав людини. Відповідно це порушуватиме право на справедливий суд. Щодо якого варто зазначити, що нікому не може бути відмовлено в справедливому суді на підставі неясності чи незрозумілості норм права. Така неясність та незрозумілість потребує тлумачення та добудови, задля встановлення та забезпечення принципу правової визначеності, як складового верховенства права. А таке тлумачення повинно відповідати духу сьогодення та базуватися на сучасних методах та підходах, що у рішеннях національних судів проглядається рідко.

Як на мене, четверта проблема напряду впливає із третьої. Нею є рівень кваліфікації суддів, який характеризується часто низькою професійною підготовкою до тлумачення; незнанням іноземної мови, задля звернення до міжнародних актів та їх роз'яснення; надмірною завантаженістю суддів; відсутністю матеріальної та будь-якої іншої мотивації до підвищення та покращення власних знань. Через це судді не мають можливості детально та глибоко знайомитись із світовою практикою міжнародних судових органів, досвідом тлумачення іноземних країн та доктринальними здобутками провідних світових науковців, що відповідно складає свій відбиток на практику тлумачення міжнародних договорів в Україні.

Тобто, як зазначає Є.О. Зверев, запорука якісного тлумачення міжнародних договорів полягає у високому професійному рівні суддів, їх широкому кругозорі, глибоких знаннях та життєвому досвіді [9, с. 169].

Відповідно до зазначеного вище, я вважаю, що дієвими та ефективними кроками на покращення стану тлумачення міжнародних договорів судами України були б наступні:

1. Обов'язковим кроком, як на мене, є звернення національних судів до досвіду тлумачення міжнародних та іноземних судових органів. Зазначені органи активно та ефективно здійснюють роз'яснення норм міжнародних договорів та пропонують алгоритми такого тлумачення. Зокрема, слушно зазначає з приводу цього Є.О. Зверев, що «ці норми постійно розвиваються і вдосконалюються як практикою міжнародних судових органів, так і практикою судів іноземних держав, у рішеннях яких можуть мати місце важливі концепції, які до того не відомі були вітчизняній юридичній науці. Їх врахування було б позитивом як для національної юридичної науки, так і для практики» [9, с. 169].

2. Задля того, щоб судді більше звертались до здобутків та практики тлумачення міжнародних та іноземних судових органів, варто вирішити і ряд інших важливих проблем, зокрема підвищення кваліфікації суддів, розвантаження судової гілки влади, покращення рівня володіння іноземними

мовами вітчизняними суддями. Даний процес потребує ґрунтовної реформи не лише судової системи, а й у першу чергу системи освіти та навчання суддів, підвищення їх кваліфікації, звернення такого навчального процесу до передових здобутків науки, підвищення питомої ваги іноземних мов у вищих навчальних закладах та опрацювання великої кількості іноземної практики такими студентами. Такі зміни потребують окрім рішучої політичної волі і великого проміжку часу та бажання самих представників судової влади до розвитку та покращення власної кваліфікації. Також важливими аспектами, які б посприяли вирішенню зазначених проблем Є.О. Зверєв виділяє реальну та справжню незалежність суддів, яка б забезпечувалась чіткою системою стримувань та противаг всередині судової системи [9, с. 183].

3. Також дієвим, як на мене, шляхом вирішення питання звернення вітчизняних суддів до здобутків міжнародної практики тлумачення та полегшення процесу підвищення кваліфікації суддів, буде систематична та активна діяльність з перекладу судових рішень міжнародних та іноземних судових органів українською мовою. Якщо попередній шлях вирішення є тривалим у часі, то цей займе коротші строки на своє впровадження. Як вірно зазначає С.Г. Серьогіна, інформація про діяльність міжнародних судів хоч і є у вільному доступі, проте такий доступ не зовсім вільний для того, хто не володіє іноземною мовою. Вона наводить приклади, що «значні кроки щодо популяризації прецедентного права Європейського суду з прав людини роблять працівники лабораторії з прав людини Академії правових наук України (м. Львів) та Бюро інформації Ради Європи в Україні (м. Київ)», наводить приклади журналів, що видають такі переклади ». Проте, автор зазначає, що цього замало, з огляду лише на кількість справ винесених проти України, не враховуючи вже цінності практики щодо інших держав [49, с. 45].

Відповідно питання офіційного перекладу та опублікування рішень міжнародних та іноземних судових органів повинно здійснюватися державними органами частіше та систематичніше. С.Г. Серьогіна пропонує видавати щомісячні збірки рішень, зокрема Європейського суду з прав

людини. За її словами «з цією метою в межах Міністерства юстиції України повинен діяти підрозділ, який опікувався би питаннями офіційного перекладу, коментування та опублікування актів Європейського суду з прав людини» [49, с. 45]. З цією пропозицією неможливо не погодитись. Хоч і на офіційному сайті Міністерства юстиції України публікуються переклади рішень Європейського суду з прав людини, проте я вважаю, що цього недостатньо, зокрема тому що міністерство здійснює лише переклад рішень щодо України, ігноруючи при цьому практику щодо інших держав, що була б дуже корисною для вітчизняних суддів.

4. Також вітчизняним суддям варто не просто звертати увагу на практику іноземних судових органів, а й переймати її у свою діяльність, використовуючи здобутки інших правових систем. Зокрема, як було зазначено раніше, чудовим прикладом може слугувати англо-саксонська система права, у якій процедура тлумачення здійснюється досить якісно та ефективно. О.О. Мережко у своїй праці звертає увагу на «принципи, вироблені англійськими судами в процесі тлумачення міжнародних договорів, за допомогою яких судам цієї країни вдалося пом'якшити деякі проблеми» [2, с. 271]. Згадані правила тлумачення були детально досліджені у підрозділі 2.3. даної роботи. З огляду на це, варто зазначити, що в Україні не має закріпленого порядку тлумачення міжнародних договорів чи якоїсь сталої практики з приводу цього. Відповідно існує ряд проблем з відсутністю єдності у підходах суддів при тлумаченні. Отже, варто погодитись із О.О. Мережко, який пропонує «включити до Закону України «Про міжнародні договори» відповідні положення про принципи і правила тлумачення міжнародних договорів при їх застосуванні національними судами». Основою такого підходу О.О. Мережко виділяє те, що при тлумаченні таких договорів, варто «враховувати міжнародний характер договору, а також керуватися міжнародними звичаєвими нормами і правилами, закріпленими у ст. 31 і 32 Віденської конвенції 1969 року» [2, с. 273].

5. Як одна з проблем, що заважає національним судам якісно здійснювати тлумачення міжнародних договорів виділялась надмірна завантаженість таких органів. З огляду на це, С.Г. Серьогіна підкреслює, що «практика Європейського суду з прав людини може бути корисною для національного законодавства і з точки зору вдосконалення процедури відправлення правосуддя, зокрема щодо оптимізації порядку підготовки і розгляду справ у Конституційному Суді України» [49, с. 45]. Тобто звертається увага на досвід міжнародного судового органу у питанні здійснення своєї діяльності та на оперативність прийняття ним рішень. Відповідно С.Г. Серьогіна зазначає, що «одним з можливих варіантів є надання колегіям Конституційного Суду України права самостійно вирішувати справи щодо конституційності законів України та інших правових актів державних органів». Це б дозволило рідше проводити пленарні засідання суду, а частіше – засідання колегій, що надало б суддям «додатковий час для підготовки справ до розгляду» [49, с. 45].

Як на мене, такі шляхи покращення стану тлумачення міжнародних договорів хоч і не абсолютні, проте важливі на сучасному етапі розвитку вітчизняної судової системи. Вони спроможні підняти якість рішень суддів, у яких тлумачення міжнародних договорів буде стосуватись не простої констатації позицій більш авторитетних судових органів, а слугуватиме дієвим інструментом для представників правосуддя у питаннях з'ясування змісту відповідних норм міжнародного права та договорів.

Отже, стан тлумачення міжнародних договорів судами України має ряд недоліків, які заважають йому забезпечувати ефективне та дієве застосування зазначеного механізму. Серед основних з них, варто виділити часто відсутність глибокого аналізу норм міжнародних договорів вітчизняними судами, які більше звертаються до використання тлумачень інших, авторитетніших органів, та використовують їх як додаткову аргументацію своїх рішень, окрім цього відсутнім також є загальноприйнятий в Україні

порядок тлумачення міжнародних договорів, який був би єдиним для усіх судів. Також якщо вже аналізувати тлумачення національних судів, то вони часто базуються на застарілих методах та теоріях тлумачення, ігноруючи при цьому здобутки світової практики, що застосовуються міжнародними та іноземними судовими органами. Не сприяє покращенню рівня тлумачення і недостатня професійна кваліфікація суддів, їх необізнаність у міжнародній практиці, незнання іноземної мови та загальна завантаженість, що також перешкоджає підвищенню якості їх професійних навичок.

З огляду на це, варто здійснювати певні кроки, щоб такі проблеми нівелювати. Перш за все, вітчизняним суддям варто частіше звертатись до досвіду тлумачення міжнародних та іноземних судів, переймати від них сучасні теорії, принципи, правила та способи тлумачення, постійно підвищувати свою кваліфікацію та знання іноземних мов. Окрім цього, важливим кроком в бік покращення процесу тлумачення міжнародних договорів в Україні, може стати впровадження систематичної та активної діяльності з перекладу судових рішень міжнародних та іноземних судових органів українською мовою. Це з огляду на наявність мовного бар'єру, сприятиме вивченню передового досвіду тлумачення вітчизняними суддями.

Висновки до Розділу 3

Україна є учасником багатьох міжнародних договорів, що зумовлює застосування їх положень у конкретних ситуаціях, що у свою чергу, часто потребує тлумачення дійсного змісту таких норм, зокрема судовими органами.

На жаль, тлумачення міжнародних договорів судами України не передбачає у більшості випадків прямого та глибокого роз'яснення змісту таких норм, воно зводиться до аналізу та відсилання до вже проведених тлумачень, зокрема міжнародних судових органів. Відповідно в основній своїй масі такі тлумачення є вторинними, тобто такими які базуються на тлумаченнях більш авторитетних органів, що зумовлює часто констатацію вже досліджених фактів іншими суб'єктами тлумачення задля обґрунтування власної позиції національним судом.

Ці проблеми пов'язані із відсутністю загальноприйнятого в Україні порядку та алгоритму тлумачення міжнародних договорів, який був би єдиним для усіх судів, низькою кваліфікацією та обізнаністю у сучасних тенденціях тлумачення самих суддів, зверненням їх до застарілих теорій текстуалізму, на противагу сучасним правилам, концепціям та способам тлумачення.

Відповідно, у розділі були також запропоновані шляхи вирішення та усунення названих проблем. Серед них варто виділити необхідність звернення вітчизняних суддів до передового досвіду тлумачення норм міжнародних договорів. Його можна забезпечити шляхом розвантаження судової гілки влади, підвищення рівня кваліфікації суддів, опанування ними іноземних мов та інтенсивного та систематичного перекладу рішень міжнародних судів українською.

Окрім цього, важливим кроком для покращення процесу тлумачення міжнародних договорів судами України було б закріплення на законодавчому рівні правил тлумачення таких актів, які б відповідали сучасним тенденціям тлумачення. Відповідно, зазначені кроки дозволили б пом'якшити наявні в Україні проблеми тлумачення, піднявши його на якісно новий рівень.

ВИСНОВКИ

Міжнародні договори є одними із основних джерел права. Україна ж, у свою чергу, активно залучена до міжнародного співтовариства та є учасницею таких договорів.

Так як міжнародні договори у своїх положеннях закріплюють найважливіші суспільні відносини, їх застосування потребує особливої уваги та чіткого встановлення і роз'яснення змісту їх норм, з метою правильного їх використання та ефективної реалізації. Ці питання вирішує процес тлумачення міжнародних договорів. Він є важливим аспектом, що дозволяє забезпечити принцип правової визначеності, як складової верховенства права. А здійснення такого процесу судовими органами, яких найчастіше наділяють такого роду повноваження, сприяє утвердженню у державі права на справедливий суд. Яке в аспекті теми дослідження, можна сформулювати як наступне: нікому не може бути відмовлено в справедливому суді на підставі неясності чи не зрозумілості норм права. Відповідно така неясність та незрозумілість потребує тлумачення та добудови, задля встановлення та забезпечення принципу правової визначеності.

Отже, під час комплексного та ґрунтовного дослідження даної теми, мною було досягнуто наступних висновків:

1. Єдиного підходу до визначення поняття «міжнародного договору» немає. Офіційні дефініції даного поняття мають цілий ряд недоліків та є явно застарілими. Відповідно найкращим варіантом вбачається виокремлення основних ознак даного явища, які визначають правову природу та статус даних актів та можуть з певним часом зазнавати змін, демонструючи динаміку розуміння даного поняття.

2. Що стосується джерела обов'язкової сили міжнародного договору, то варто зазначити, що вагомий вплив на це мають закріплення таких міжнародних зобов'язань як *erga omnes*, принципу міжнародного права *pacta sunt servanda*, що обмежують абсолютність державного суверенітету та

актуалізують солідаристські підходи, що утверджують формування міжнародного співтовариства, існування якого варто вважати джерелом обов'язкової сили міжнародних договорів.

3. Відповідно до взаємодії міжнародних та національних правових систем, сформувались дві теорії, дуалістична та моністична. Перша передбачає наявність двох різних систем, а саме міжнародного права та окремо національного права. А друга означає єдину систему, правопорядок, який утворюється із міжнародного та національного права. Серед неї виділяють моністичну теорію з приматом (пріоритетом) міжнародного права над національним та, навпаки, моністичну з приматом національного права.

Україна ж належить до держав із моністичною теорією. Із положень Основного закону та інших нормативно-правових актів можна зробити висновок, що міжнародні договори в Україні мають пріоритет у застосуванні над національним законодавством, в разі колізій, та за юридичною силою поступаються лише Конституції України. Пріоритет норм міжнародного права можна виокремити за допомогою принципу верховенства права, зокрема у питаннях що стосуються прав і свобод людини, адекватної системи державного механізму управління, балансу між гілками влади та іншими.

4. Проблемними аспектами застосування міжнародних договорів є певні недоліки української правової системи, до них, з огляду на тему роботи, можна віднести відсутність чіткого визначення та закріплення терміну «законодавство», який використовується Конституцією України та іншими нормативними актами, щодо визначення місця міжнародних договорів у національній правовій системі. Такий термін визначений лише Конституційним Судом України у його рішенні. Проблемою також слугує питання пріоритету міжнародних договорів над актами національного законодавства, який закріплюється у Законі України «Про міжнародні договори України» та інших нормативних актах у вигляді колізійних норм, проте не має абсолютного характеру та стосується лише актів національного законодавства. Конституція ж не закріплює такого примату у своїх

положеннях та вказує на необхідність норм міжнародних договорів відповідати конституційним положенням. Тобто міжнародні договори поступаються юридичною силою лише Основному закону. Окрім цього, також варто зазначити, що закріплення абсолютного примату міжнародних договорів над національним правом не є найкращим варіантом, з огляду на те, що часто стаються ситуації, коли міжнародний договір стає не вигідним державі, а його денонсація може зайняти певний час. Прикладом цього можуть слугувати «Харківські угоди», які суперечили Конституції України та інтересам нашої держави, проте їх денонсація мала значні проблеми. Також детально було досліджено питання місця міжурядових та міжвідомчих міжнародних договорів у національному законодавстві, яке також визначене лише завдяки судовій практиці, відповідно до якої, договори, що не потребують ратифікації також належать до національного законодавства, є його частиною. Проте на законодавчому рівні ця проблема не врегульована, а з формального тлумачення чинних положень Основного закону такі договори не є частиною національного законодавства.

5. Шляхами вдосконалення міжнародно-правового регулювання у нашій державі є закріплення місця міжнародних договорів в ієрархії джерел права України та уніфікація статусу міжнародних договорів незалежно від способу надання їм обов'язкової сили. Варто зазначити, що запропоновані ідеї, шляхи їх впровадження та проаналізовані думки інших вчених, висвітлені у даній роботі, є лише частиною необхідних змін. Проте те, що існує необхідність закріплення у Конституції України терміну «законодавство», визначення чіткої ієрархії джерел права на цьому рівні, узгодження і створення єдності у питанні пріоритетності норм міжнародних договорів над національним правом (закріплення абсолютного чи часткового примату) та чіткого визначення та закріплення правової природи міжурядових та міжвідомчих міжнародних договорів та визначення їх юридичної сили, вказують проблеми застосування та реалізації норм міжнародних договорів в Україні.

6. Поняття тлумачення міжнародних договорів варто визначати через два аспекти, які окреслюють таке явище як розумовий та інтелектуальний процес, спрямований на з'ясування та роз'яснення реального змісту норми міжнародного договору та як результат такого процесу. Основними теоріями тлумачення науковці виділяють теорії текстуалізму, контекстуалізму та телеологічну теорію. Остання з них вважається найбільш вдалою та сучасною на даний момент, вона підтверджує вислів Г. Радбруха, щодо того, що закон повинен бути мудрішим ніж його автор. Дана теорія спрямована на встановлення призначення та мети норми, яку вона покликана виконувати та не залежить від форми свого вираження (тексту) та волі творця. Проте застосовувати лише її одну не вдається за можливе, так як зокрема Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року встановлює у своїх статтях алгоритм поєднання даних теорій, у випадку, коли текст договору не дає можливості провести тлумачення. Способи тлумачення є тісно пов'язаними з теоріями такого процесу, вони усі мають комплексний характер та повинні застосовуватись у сукупності задля досягнення мети тлумачення. Серед них виділяють граматичний, логічний, системний, телеологічний, історико-політичний та спеціально-юридичний способи.

7. Суб'єктів тлумачення поділяють за статусом та юридичною силою результатів такого тлумачення на два види. Суб'єктів, що здійснюють офіційне тлумачення. До них належать міжнародні судові органи, арбітражні установи, міжнародні організації та несудові органи таких організацій, національні несудові органи та національні суди. Їх тлумачення має обов'язкову юридичну силу. А до суб'єктів, що здійснюють неофіційне тлумачення відносять представників доктринального, професійного та побутового тлумачення, які проводяться в основному представниками науки та вченими-юристами. Тлумачення останніх не має юридичної сили, проте з огляду на авторитет науковців та високий рівень обґрунтованості їх роз'яснень, воно дуже часто стає основою для тлумачення офіційного.

8. Судовими органами, що здійснюють тлумачення міжнародних договорів в Україні є Конституційний Суд України та суди загальної юрисдикції. Аналіз їх практики тлумачення міжнародних договорів дає підстави виділити певні особливості здійснення ними даного процесу. Він характеризується застосуванням позицій іноземних та міжнародних судових органів та інших організацій, відсиланням до їх тлумачень, що у більшості випадків призводить до констатації фактів, встановлених такими органами як обґрунтування позицій суду. Найчастіше, такий процес завершується узгодженням позиції вітчизняних суддів із практикою міжнародних судових органів, що є не ідеальним способом тлумачення, проте має право на існування, з огляду на спільні цінності та основоположні права та свободи, які закріплюються як в нашому Основному законі та інших актах, так і в відповідних міжнародних договорах, які є частиною національного законодавства, після їх ратифікації.

9. Тлумачення міжнародних договорів національними судами є недосконалим. Зазначений процес насамперед не впорядкований законодавством України, у якому не встановлено порядку та правил його здійснення. Не сприяє покращенню стану тлумачення також і низький рівень кваліфікації суддів, використання ними застарілих теорій та способів тлумачення при здійсненні даної діяльності, низький рівень володіння іноземними мовами, що не дозволяє їм вільно знайомитись із здобутками та практикою тлумачення міжнародних договорів іноземними органами. З огляду на це, найперше потрібно закріпити на законодавчому рівні порядок та правила тлумачення таких актів, які б відповідали сучасним течіям тлумачення, передбачали у собі досвід та здобутки передових країн та алгоритми, закріплені міжнародними конвенціями. Також національним судам варто звертатись до міжнародної практики тлумачення таких актів, вивчати її та в разі необхідності застосовувати у своїх рішеннях, вони повинні постійно слідкувати за сучасними тенденціями розвитку даного процесу, підвищувати свій професійний рівень та навички володіння іноземними

мовами. Важливим кроком було б проведення на державному рівні реформ, які б дозволили також розвантажити судові органи від надмірної кількості справ. Окрім цього, варто також приділити необхідної уваги систематичному перекладу та опублікуванню рішень міжнародних судів з питань тлумачення міжнародних договорів. Усе це зі свого боку дозволить суддям постановляти якісні та справедливі рішення та сприятиме здійсненню тлумачення міжнародних договорів на основі сучасних та передових способів та теорій правотлумачення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118/ed198604144 (дата звернення: 18.05.2020);
2. Мережко О. О. Право міжнародних договорів: сучасні проблеми теорії та практики: монографія. К: Таксон, 2002. 344 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Merezhko_Oleksandr/Pravo_mizhnarodnykh_dohovoriv_suchasni_problemy_teorii_ta_praktyky.pdf (дата звернення: 18.05.2020);
3. Теліпко В. Е., Овчаренко А. С. Міжнародне публічне право : Навч. посіб. Київ. : Центр учбової літератури, 2010. 608 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://microushi.od.ua/site/microushi-odessa/files/library/369_ovcharenko-tepliko-mezhdunarodnoe-publichnoe-pravo.pdf (дата звернення: 18.05.2020);
4. Георг Вільгельм Фридрих Гегель. Філософія права. Москва : Издательство «Мысль», 1990. 524 с. (дата звернення: 18.05.2020);
5. Договір про принципи діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла 1967 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480 (дата звернення: 18.05.2020);
6. Конвенція Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_057 (дата звернення: 18.05.2020);
7. Коптєва О. О. Міжнародно-правова відповідальність за порушення зобов'язань erga omnes. 2014. С. 6. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&

[Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nzizvru_2014_1_19.pdf](#) (дата звернення: 18.05.2020);

8. Декларація про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй 1970 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569 (дата звернення: 18.05.2020);

9. Зверєв Є. О. Тлумачення міжнародних договорів національними судами: європейський досвід та українська практика : дис. канд. юрид. наук : 12.00.01. Київ, 2015. 227 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/5929/Zvieriev_Dysertatsii_a.pdf?sequence=14&isAllowed=y (дата звернення: 18.05.2020);

10. Козюбра М. І. Співвідношення національних і міжнародних правових систем. Наукові Записки НаУКМА. Київ, 2016. Т. 181. Юридичні науки. С. 9. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/9896/Koziubra_Spivvidno_shennia_natsionalnykh.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 19.05.2020);

11. Третьяков В. До питання про право Європейського Союзу як самостійної галузі права. 2016. С. 3. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/viche_2016_7-8_13.pdf (дата звернення: 19.05.2020);

12. Декларація про державний суверенітет України від 16.07.1990 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 19.05.2020);

13. Козюбра М. І. Тенденції розвитку джерел права України в контексті Європейських правоінтеграційних процесів. Наукові записки. Київ, 2004. Т. 26. Юридичні науки. С. 8. [Електронний ресурс] // Режим доступу:

http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8219/Koziubra_Tendentsi.pdf (дата звернення: 19.05.2020);

14. Конституція України від 28.06.1996 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 19.05.2020);

15. Закон України «Про міжнародні договори України» від 29.06.2004 року № 1906-IV [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15> (дата звернення: 19.05.2020);

16. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 року № 435-IV [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 19.05.2020);

17. Цивільний процесуальний кодексу України від 18.03.2004 року № 1618-IV [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 19.05.2020);

18. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 року № 4651-VI [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 19.05.2020);

19. Кримінальний кодекс України від 05.04.2004 року № 2341-III [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 19.05.2020);

20. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005 року № 2747-IV [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 19.05.2020);

21. Закон України «Про охорону праці» від 14.10.1992 року № 2694-XII [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> (дата звернення: 19.05.2020);

22. Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 19.12.2014 року №13 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0013740-14> (дата звернення: 21.05.2020);

23. Рішення Конституційного Суду України від 09.07.1998 року №12-рп/98 у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну "законодавство") [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-98> (дата звернення: 21.05.2020);

24. Бюджетний кодекс України 18.07.2010 року № 2456-VI [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 21.05.2020);

25. Постанова Вищого господарського суду України від 08.08.2007 року у справі №49/167-06 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_1669532.html (дата звернення: 24.05.2020);

26. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права і держави: [Навч. посібник]. Львів: Край, 2007. – 192 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://lvivpravo.at.ua/_ld/3/312_-2007_-2.pdf (дата звернення: 02.04.2021);

27. Власов Ю.Л. Проблеми тлумачення норм права: Монографія. К.: Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2001. 180с. (дата звернення: 02.04.2021);

28. Дудаш Т.І. Деякі герменевтичні поняття у теоретичній та практичній юриспруденції. Вісник Львівського університету. Серія юридична. Випуск 50. 2010. С. 19-24 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.pravoznavec.com.ua/period/article/31053/%D2> (дата звернення: 02.04.2021);

29. Загальна теорія держави і права: [Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] М. В. Цвік, О. В. Петришин, Л. В. Авраменко та ін. Харків: Право, 2009. 584 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.dut.edu.ua/uploads/1_675_17338368.pdf (дата звернення: 02.04.2021);

30. Капліна О. В. Тлумачення норм кримінально-процесуального права за обсягом їх правового змісту. Університетські наукові записки. № 1-2. 2005. С. 223-230. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://univer.km.ua/visnyk/756.pdf> (дата звернення: 03.04.2021);

31. Козюбра М.І. Теорія юридичної аргументації та її особливості в конституційному судочинстві. Вісник Конституційного Суду України. № 6/2016. С. 167-180. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11427/Kozyubra_Teoriya_yurydychnoyi_arhumentatsiyi.pdf?sequence=1 (дата звернення: 03.04.2021);

32. Лукашук И.И. Международное право. Общая часть : учеб. для студентов юрид. фак. и вузов. Рос.акад. наук, Ин-т государства и права, Академ. правовой ун-т. Изд. 3-е, перераб. и доп. М. Волтерс Клувер, 2005. 432 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.cawater-info.net/bk/water_law/pdf/lukashuk_1.pdf (дата звернення: 03.04.2021);

33. Київець О.В. Тлумачення міжнародних договорів. Часопис Київського університету права. 2011/2. С. 286-289. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://kul.kiev.ua/images/chasop/2011_2/286.pdf (дата звернення: 04.04.2021);

34. Процик І. Тлумачення міжнародних договорів. Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини. 2014. Випуск 36. Частина 2. С. 178–190. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://publications.lnu.edu.ua/bulletins/index.php/intrel/article/viewFile/371/369> (дата звернення: 04.04.2021);

35. Трагнюк О. Я. Тлумачення міжнародних договорів: теорія і досвід європейських міжнародних судових органів : автореф. дис. канд. юрид. наук : 12.00.11. Нац. юрид. акад. України імені Ярослава Мудрого. Х., 2003. 20 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5546/1/Tragnyk_2003.pdf (дата звернення: 04.04.2021);

36. Кретьова І.Ю. Особливості тлумачення міжнародних договорів про права людини. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Юриспруденція. 2015. № 13. Т.1. С. 25-28. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc13/part_1/7.pdf (дата звернення: 04.04.2021);

37. Зверев Є. О. Деякі питання стосовно теорій юридичного тлумачення. Наукові записки. Том 168. Юридичні науки. 2015. С. 48-52. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/7790/Zvieriev_Deiaiki_pytannia_stosovno.pdf (дата звернення: 04.04.2021);

38. Цувіна Т.А. Право на суд у цивільному судочинстві. Форум права. № 4. 2012 р. С. 990-999 [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/FP_index.htm_2012_4_165.pdf (дата звернення: 08.04.2021);

39. Малишев Б.В. Телеологічний спосіб тлумачення норм права: загальнотеоретичні аспекти. Наука і практика. Адвокат. №10. 2011 р. С. 7-14. [Електронний ресурс] // Режим доступу: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/adv_2011_10_1.pdf (дата звернення: 08.04.2021);

40. Шпакович О.М. Роль суду Європейського Союзу в становленні та розвитку європейського права. Українсько-грецький міжнародний науковий юридичний журнал «Порівняльно-правові дослідження». №1. 2009. С. 58-63. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/18347/09-Shpakovich.pdf?sequence=1> (дата звернення: 10.04.2021);

41. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 04.11.1950 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.04.2021);
42. Закон України «Про Конституційний Суд України» від 13.07.2017 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text> (дата звернення: 12.04.2021);
43. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів від 11.04.1980 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003#Text (дата звернення: 12.04.2021);
44. Принципи міжнародних комерційних договорів (принципи УНІДРУА (UNIDROIT) від 01.01.1994 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_920#Text (дата звернення: 12.04.2021);
45. J. A. Cahn. Saks: A Clarification of the Warsaw Convention Passenger Liability Standard // The University of Miami Inter-American Law Review. – 1985. – Volume 16, No. 3. – pp. 539-558. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://repository.law.miami.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1690&context=umialr> (дата звернення: 14.04.2021);
46. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.1999 року № 10-рп/99 у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99#Text> (дата звернення: 14.04.2021);
47. Рішення Конституційного Суду України від 14.03.2014 № 2-рп/2014 у справі за конституційними поданнями виконуючого обов'язки Президента України, Голови Верховної Ради України та Уповноваженого

Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради Автономної Республіки Крим „Про проведення загальнокримського референдуму“ (справа про проведення місцевого референдуму в Автономній Республіці Крим) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-14#Text> (дата звернення: 14.04.2021);

48. Рішення Конституційного Суду України від 08.10.2008 року № 20-рп/2008 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень підпункту "б" підпункту 4 пункту 3 статті 7 Закону України "Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності", пункту 1, абзацу третього пункту 5, пункту 9, абзаців другого, третього пункту 10, пункту 11 розділу I Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності" (справа про страхові виплати) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-08#Text> (дата звернення: 14.04.2021);

49. Серьогіна С.Г. Використання практики Європейського суду з прав людини як перспективний напрям оптимізації конституційного судочинства України. Вісник Конституційного Суду України. №6. 2005 р. С. 41-46. [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/14316/1/Serohina_41-46.pdf (дата звернення: 16.04.2021);

50. Гультай М.М. Роль європейських стандартів правозахисту у конституційному судочинстві України. Питання конституційного права. 2012 р. С. 54-66. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.irbis->

nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=vapny_2012_3_8 (дата звернення: 16.04.2021);

51. Рішення Конституційного Суду України від 01.12.2004 року № 19-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України про офіційне тлумачення положень частин першої, другої статті 126 Конституції України та частини другої статті 13 Закону України "Про статус суддів" (справа про незалежність суддів як складову їхнього статусу) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-04#Text> (дата звернення: 20.04.2021);

52. Рішення Конституційного Суду України від 24.06.1999 року № 6-рп/99 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 19, 42 Закону України "Про Державний бюджет України на 1999 рік" (справа про фінансування судів) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-99#Text> (дата звернення: 20.04.2021);

53. Рішення Конституційного Суду України від 12.04.2012 року № 9-рп/2012 у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-12#Text> (дата звернення: 20.04.2021);

54. Рішення Конституційного Суду України від 02.11.2004 року № 15-рп/2004 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [Електронний ресурс] // Режим доступу:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04#Text> (дата звернення: 20.04.2021);

55. Рішення Конституційного Суду України від 10.10.2001 року № 13-рп/2001 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 7, 8 Закону України "Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України", за конституційним зверненням Воробйова В.Ю., Лосєва С.В. та інших громадян щодо офіційного тлумачення положень статей 22, 41, 64 Конституції України (справа про заощадження громадян) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-01#Text> (дата звернення: 20.04.2021);

56. Рішення Конституційного Суду України від 26.01.2011 року № 1-рп/2011 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайовича про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України "Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України" від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України, статті 73 Закону України "Про Конституційний Суд України", частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-11#Text> (дата звернення: 22.04.2021);

57. Рішення Конституційного Суду України від 29.12.1999 року № 11-рп/99 у справі за конституційним поданням 51 народного України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58,

59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-99#Text> (дата звернення: 26.04.2021);

58. Рішення Конституційного Суду України від 10.11.2011 року № 15-рп/2011 у справі за конституційним зверненням громадянина Степаненка Андрія Миколайовича щодо офіційного тлумачення положень пунктів 22, 23 статті 1, статті 11, частини восьмої статті 18, частини третьої статті 22 Закону України "Про захист прав споживачів" у взаємозв'язку з положеннями частини четвертої статті 42 Конституції України (справа про захист прав споживачів кредитних послуг) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-11#Text> (дата звернення: 26.04.2021);

59. Рішення Конституційного Суду України від 14.12.2011 року № 19-рп/2011 у справі за конституційним зверненням громадянина Осетрова Сергія Володимировича щодо офіційного тлумачення положень частини другої статті 55 Конституції України, частини другої статті 2, пункту 2 частини третьої статті 17 Кодексу адміністративного судочинства України, частини третьої статті 110, частини другої статті 236 Кримінально-процесуального кодексу України та конституційним поданням Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ щодо офіційного тлумачення положень статей 97, 110, 234, 236 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 3, 4, 17 Кодексу адміністративного судочинства України в аспекті статті 55 Конституції України (справа про оскарження бездіяльності суб'єктів владних повноважень щодо заяв про злочини) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v019p710-11#Text> (дата звернення: 28.04.2021);

60. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 26.04.2021 року № 802/671/15-а [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96575366> (дата звернення: 30.04.2021);

61. Постанова Верховного Суду у складі Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду від 10.04.2019 року № 390/34/17 (провадження № 61-22315сво18) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81263995> (дата звернення: 28.04.2021);

62. Постанова Верховного Суду від 29.04.2021 року № 824/217/20 (провадження №61-1299ав21) [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96631811> (дата звернення: 28.04.2021);

63. Рішення Господарського суду Харківської області від 27.04.2021 року № 922/648/21 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96628299> (дата звернення: 29.04.2021);

64. Рішення Харківського окружного адміністративного суду від 26.04.2021 року № 520/3931/21 [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96505357> (дата звернення: 29.04.2021);

65. Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24.12.1999 р. № 12 «Про практику розгляду судами клопотань про визнання й виконання рішень іноземних судів та арбітражів і про скасування рішень, постановлених у порядку міжнародного комерційного арбітражу на території України» [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-99#Text> (дата звернення: 29.04.2021);

66. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К. Ваїте, 2015. 392 с. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://www.osce.org/files/f/documents/8/f/283756.pdf> (дата звернення: 03.05.2021);

67. Зверев Є.О. Тлумачення договорів про уникнення подвійного оподаткування: особливості англо-саксонського підходу. Збірник тез науково-практичного круглого столу «Особливості тлумачення договорів про уникнення подвійного оподаткування у контексті права міжнародних договорів: світовий досвід та Україна». 2016. С. 68-70. [Електронний ресурс] // Режим доступу:

http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/11493/Zverev_tlumachennia_dohovoriv.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 03.05.2021);

68. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 року № 3477-IV [Електронний ресурс] // Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> (дата звернення: 03.05.2021);

69. Угода між Україною та Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України від 27.04.2010 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/643_359#Text (дата звернення: 03.05.2021);

70. Оленін А., Демченко А. План «Денонсація». Чи потрібно скасовувати Харківські угоди від 05.04.2021 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://lb.ua/news/2021/04/05/481353_plan_denonsatsiya_chi_potribno.html (дата звернення: 03.05.2021);

71. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду від 26.06.1945 року [Електронний ресурс] // Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 03.05.2021).